Ціна: 40 центів.

НОВІ ДНІ

• NOWI DNI •

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ІЛЮСТРОВАНИЙ МІСЯЧНИК

РІК IV. ЖОВТЕНЬ — 1953 — OCTOBER Ч. 45.

Не думайте, читачу, що ці прекрасні жінки якісь замріяні киянки, милі харків'янки чи, може, соцелюбні одеситки... Ні, це щасливі мешканки столиці Канади — Отави, наші читачки (зліва): Панна Є. Гніда, пані Ірина Кунда, та пані Іванна Петрівська.

Фото: Capital Press Service, Ottawa.

НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ПРИЄДНАЛИ:

П. Говорун, Торонто 1
Марія Яворська, Сидней, Австралія 6
М. Васильківський, Детройт, США 2
П. Кр., Детройт, США 1
М. Волосевич, Торонто 1
І. Лисенко, Торонто 2
В. Неліпа, Торонто 1
М. Охримович, Торонто 1
О. Мазур, Лондон, Онт. 1
П. Каліщук, Винніпег 1

НА РОЗБУДОВУ ЖУРНАЛУ ЖЕРТВУВАЛИ:

Ол. Савченко, Торонто 1.00
С. Масенко, Мілвокі, Віс., США 2.75
М. Р-ко, Детройт, США 3.00
В. Жураківський, Торонто 1.00
В. Тимошенко, Торонто 1.00
П. Цімовський, Торонто 1.00
П. Пальчик, Детройт, США 1.15

Дякуємо всім нашим прихильникам і закликаємо решту наших читачів піти за їх прикладом.

Редакція

"НОВІ ДНІ"

Універсальний ілюстрований місячник. Видає в-во "Нові Дні", головний редактор — Петро Волиняк.

Умови передплати:

Канада — річна: $ 3.00, піврічна: $ 1.75.

США — річна: $3.50 американських, піврічна: $2.00 американських

ЗМІНА АДРЕСИ: 10 центів (можна канадійськими поштовими марками).

Замовлення і гроші слати на адресу:

NOWI DNI
Box 452, Term. " A "
Toronto. Ontario, Canada.

НАШІ ЗАКОРДОННІ ПРЕДСТАВНИЦТВА:

A. Bondarenko, 123 Notting Hill Gate, London, W. 11. England

Передплата в Анґлії: річна — 1½ фунта.

S. KRYWOLAP
Box 1586 M
G. P. O. ADELAIDE
South Australia

Передплата в Австралії: річна 1½ фунти.

В Аргентині: "Peremoha"
25 de Mayo 479 (26)
Buenos Aires,
Argentina.

Передплата в Аргентині: річна — 25 пезів, піврічна — 15 пезів.

В ЦЬОМУ ЧИСЛІ ЧИТАЙТЕ:

Нотатки. Листування з читачами.

У наступному числі читайте: **Проф. В. Дубровський — Тюркський Азербайджан.**

"Nowi Dni", a Ukrainian Monthly. Editor: Petro Wolyniak.
Address: Nowi Dni, Box 452, Term "A", Toronto, Ont., Canada

Authorized as second class mail, Post Office Dept., Ottawa. Printed by: The Basilian Press.

Яр СЛАВУТИЧ

ПРОЛОГ

(Із книги "Розстріляна Муза"*)

Я вас виводжу з забуття й полону
Облуд ворожих. Заслані співці,
Нехай долине в темряву бездонну

До вас мій голос. І перо в руці
Нехай зажевріє безсмертним жаром
Святої помсти, щоб сильвети ці,

Як вирок правди, квітли незабаром.
О, Кремлю зло здичавіле! Щоб ти,
В піснях обгорнуте нещирим чаром,

Почуло вірний присуд правоти!
Я воскрешаю вас, ясних, безвинних,
Що в тюрмах честь уміли берегти

І не сплямили злетів верховинних,
Що стріли кулю піднятим чолом
В льохах московських, темних і глибинних.

Правдиві страдники! Гучний псалом
Співає небо. Сонми херувимів
Вам студять рани трепетним крилом.

І в їхнім чині, сповненім поривів,
Які боронять праведні світи
Від скверних сил, що їх Всевишній вимів,

Господня кара вже гримить, кати!

1950

*) Книга сильвет про українських поетів, засланих і розстріляних московськими комуністами, друкується в Буенос-Айресі.

ДІМА

Чи ви знаєте радість,
Що зростає з глибокого смутку.
Що подібна веселці,
Народженій з темних, насуплених хмар;
Що її не зломили
Життя найтрудніші турботи
і вона залишилась
По-дитячому чиста, ясна?...
Чи знайома вам радість,
Що приходить зненацька, раптово
і. на зламаних горем,
Затиснутих міцно устах
Враз малює усмішку
По-дитячому теплу, щасливу
і, напевне тому, що неждану, —
Особливо ясну...
Чи ви знаєте радість,
Що зроста з невимовного горя,
Що подібна веселці
Народженій з темних, насуплених хмар?...
Коли ні, то пізнати
Вам бажаю від щирого серця...
Це так гарно: зненацька, раптово
Знов почути безмежну любов до життя.
і любов і подяку
За те, що вам горе знайоме
І радість ота веселкова
Що приходить неждано нераз...
і ще також за те,
Що колись, у далекім дитинстві,
Ви ловили (метелика наче)
Яблуневий, кружляючий цвіт...

Н. ЩЕРБИНА

ПРОЗРІННЯ*)

1.

Сивокучерний шпиль на верхогір'ї шорсткими долонями в небо: "Будь благословен, мій любий світе, моє пробуркане немовля!.."

Я — осяяний човник у вранішій пісні життя.

Білохвостки й чорногрудки у поспіху по камінцях, з крильцями вгору, дзвінкими піснями до мене: "Здоров, наш найдорожчий брате!" Здивовано-допитливі кози з привітною мовчанкою назустріч мені і в подарунок моїй усмішці — свої блискучі погляди чустрі.

Мої прегарні нагірні друзі, ці непрочитані, чисті фоліянти буття, навперебій про гірські дивовижні історії...

Я — осяяний човник у вранішній пісні життя.

2.

Між золотими верхами гір, у прозорих, блакитно-рожевих пасмугах — рої білокрилих комах. Над синьофиміямним кадилом прибраного кущами межигір'я гнучкою хмаркою в леті чорна мережка цвірінькотливих пташок.

Я — хвилька потічка шепотливої мови каміння. Я ниць перед мовчазною мудрістю скель. Я у захваті від зітхання тисячоліть на кострубатих пірамідах кам'яних брил...

Вічноживуща душа кожного створіння — в ритмічному пульсі світу. Круки із скель: "Хвала життьовій мануалі!" Орли з-під неба камінці клекоту в провалля: "Слава волі на цій чарівній Землі!" Біла хмарка любовно мене в обійми і з сорому — білою хусткою в діл.

З пащі озера баским конем на бескеття рвучкий водоспад з розвітряною, білою гривою на білокудельному сонці.

Вітання тобі, бірюзово-синя усмішко ясноглибого озера!

Анемони-діти з радощів ближче-ближче до моєї теплої щоки.

Я у захваті від зітхання тисячоліть на кострубатих пірамідах кам'яних брил.

3.

О, глибокодумні, незрадливі скелі! О, воркотливі струмочки! Соромливі, дзвінкі камінці з блискітками сонця на лицях! Будьте вірними друзями повік! Мої радощі у ваших серцях. Ваші бездонні очі — моє прозріння. У них світи до і після мене. Разом з вами я навколішках перед Сонцем: "Слався, слався, всесильна гармоніє світу!"

Навколо водограї невідкритих джерел музики, чиста осяйність душ. Кожне створіння і витвір — приятель, брат, невмирущий акорд вічности...

Червень, 1947.
Небельгорн — Альпензее.

*) 1947 року цю поезію в прозі я надіслав був до журнала "Арка", в Німеччині. З невідомих причин її там не було надруковано, як і не повернуто мені її рукопису (копії оригіналу). Отже тепер публікую цей твір уперше. **Автор**

Вол. РУСАЛЬСЬКИЙ

На Жайворонковому полі

Є люди, що хоч якийсь слід лишають по собі в житті, якусь згадку. Після зустрічі з Дмитром Полозом у вас не лишалось нічого. Ще важче було запам'ятати його обличчя — сіре, з познаками вічної перевтоми і жорстокої похмурости. У химерній плутанині днів, завірюхи війни його згорблена постать, з мішком за плечима, снувала на всеїх кордонах Европи — від Дніпра до Райну. Полоз прокладав собі дорогу під бомбами, під танковим і мінометним вогнем, серед димних руїн німецьких міст — куди тільки він не сунув своєї голови, а все таки йшов далі, у невість, так, ніби хотів знайти таку нейтральну щілину на землі, у якій був би, принаймні, спокій. І оселитись там навічно. Але Европа стала затісною для Полоза, людський натовп витиснув його геть, — і вітри, і шторми понесли його у широкий світ, з тим самим мішком за плечима, без думок, без надій, аж поки його не викинуло на австралійську землю, як Робінзона.

Кажуть: часом думки вбивають людину більше, аніж найтяжча хвороба. Флегматики і мрійники живуть не майбутнім, а минулим, їх не лікують, самі ж вони і не думають про те, їх зовсім не цікавить, що принесе їм завтрішній день, нова війна, нові події, де спіткає їх мстива доля. Полоз теж про це не думав, щонайменше уявляв, що щось таке може статись. В Австралії до нього прийшов тривалий спокій, він саме тут знайшов ту нейтральну щілину, якої так довго шукав.

П'ять днів на тиждень він працював на фабриці, два дні тинявся на пустирях, за містом, пікся на сонці, збирав дикі квіти і трави і сам не знав, для чого. Щоб потім викинути все те на дорозі й забути. Поза тим він ніякого іншого життя не знав.

Якось у кінці січня, прогулюючись далеко за містом, Полоз несподівано віч-на-віч зустрівся з людиною, яка йому усміхнулась, але якої він не знав зовсім. Людина з чорною парасолею, худа й тонконога, у куцих, неймовірно обтягнутих штанах, якось зненацька осліпила його своєю екзотичністю. Був спечний пополудень і чорна парасоля була зовсім не до речі. Полоз скривився: він ненавидів чорних парасоль, як і чорних котів.

— Приглядаєтесь до землі? Може для фарми?

Полоз, розгублений, лише подумав: "Де не піди — земляка зустрінеш. Цей, напевне, з великої землі пішки прийшов — видно, пройда, голос, як у ротного старшини".

— У твоїх очах я читаю подив чи щось подібне. Не впізнаєш, брате?

Дмитро Полоз, що носив на собі впродовж довгих років тавро невільника, покірно зупинився, а сказав зовсім сухо, як на допиті у слідчого:

— Я зовсім вас не знаю. Звідки ви тут взялися?

Чоловік з парасолею зробив на обличчі зовсім дурну міну і голосно розсміявся:

— Як же тобі розказати, канарику, звідки я взявся? Тут жайворонки співають, от я й ходжу сюди. І слухаю. Тебе я ніколи не бачив тут, це правда, але є такі лиця, є такі люди, що побачиш раз, а так, ніби ти його вік знаєш. Був у мене товариш, Васька Нечай, у Києві жив, так ти знаєш — його навіть міліціонери боялись. А лицем був, скажи, як ти.

— Я ніколи не жив у Києві, — з виразом нудьги й нетерпіння, сказав Полоз.

Тепер чоловік з парасолею розкрив очі — у них був чортячий вогонь і, здавалось, вони рухались зовсім незалежно від виразу обличчя. Він ступив крок уперед з такою самовпевненою твердістю, ніби душив своїми великими черевиками щось дуже велике і бридке.

Полоз зробив не один, а три кроки назад, він був дивно переляканий.

— Боїшся?

— Боюся, — признався Полоз, що не вмів брехати.

— Що ж ти радянським консулом був на Гонолулу, що боїшся? Чи, може, думаєш, що бандита зустрів? Видно, ти пороху не нюхав...

— Я не здатний до подвигів. Для чого ці слова? Чому я маю вам на все відповідати?

Все, що мав людського в собі, Полоз викликав назовні: відганяв страх, щоб утримати рівновагу, намагався твердо стояти на ногах, щоб, часом, не бути зваленим на землю при першому ж ударі, щоб таки зберегти ту людську гідність, яку він мав, не звихнену. А виходило все це в нього якось недоладно, навіть смішно. Він не був здатний до подвигів, це правда, ще менше до самооборони. Товкся в житті, як інші, сорок років уже йшов кудись, в одному напрямку, не поспішаючи. Туди, звідки навіть палкі герої не повертаються. Сорок років, а ніби жив, щонайменше, сто. Коли хтось з його друзів скаржився, що життя біжить, як коза від вогню, як вітром його гонить, Полоза це вражало. Час, проведений самим з собою, завжди найдовший.

Один час Полоз пробував був виломитись з того потоку життя, яким ішов, два роки він був грішником: він мав велике товариство, він пив, любив, він мав багато друзів, він кудись їздив, він навіть умів сміятися. Але після того, як двоє його друзів йому зрадили, як зрадила наречена, він перестав вірити людям, він зненавидів суєту, і знову зайняв свою чергу на шляху життя, який вибрав ще його юнацький розум. Шлях самітности.

Свідомо люди ненавидять інших, позасвідомо — найбільше ненавидять самих себе. У цю хвилину Полоз був розщеплений, роздавлений власною вайлуватою нерішучістю. Він не знав, що мав сказати цьому чоловікові. Він був тупий і без'язикий. І ненавидів сам себе.

— Чи я певний, що ви та людина, з якою можна говорити щиро? У цю хвилину я маю право думати про вас що завгодно. Ви для мене — темна пляма, звичайний нуль, бо я вас не знаю.

Цими словами Полоз сказав усе, що міг сказати, чого він ніколи не сказав би іншого разу

нікому. Чоловік з парасолею глибоко позіхнув. Важко було відгадати: від нудної розмови чи здивування.

— Як ти добре сказав, чуєш: темна пляма. Людина, можна сказати, живий індивідум і — темна пляма. Ти думаєш, я образився? Ось даю руку — ні. Бо я і є темна пляма. Люблю, коли мені кажуть правду в очі, і за це ти мені починаєш подобатись. Дай же я тебе поцілую, як товариша.

Але Полоз вразливо відхилився і вже снував другі думки: про втечу. Цей тип мусів бути п'яним або пройдисвітом з великої землі.

— Я вам не товариш і не якась там дівка з вулиці. Мені аж дивно чути таке від вас. Чи маєте ви глузд?

Є в житті кожної людини такі речі, такі таємниці, про які ніколи не говорять навіть найближчим друзям — із сорому. Чи знав про це Полоз, людина, що прожила сорок років сама з собою і відкривала свої душевні таємниці лише природі? Сказати про це було важко. Зате Полоз мав добре почуття інтуїції, тонку натуру і... слабовілля дитини. Він міг, без сорому, з сльозами в очах, годину простояти на вулиці, над трупом кота, якого переїхало авто. І найбільше любив покривджених людей слабих і немічних, з якими сходився найближче і згадував з тяжким болем у душі.

І коли чоловік з парасолею раптом нахмурився і сів на придорожній камінь, Полоз схаменувся: він побачив перед собою зовсім іншу людину, людину, що має теж людську душу.

— Найприкріше те, — сказав уже зовсім другим голосом чоловік з парасолею, — що в мені завжди шукають прикмет божевілля. Ти сказав "глузд", а на моїй мові це одне і теж — божевілля. Один мій знайомий дядько говорив, що він живе за двох. Якась там, бач, вийшла помилка. Був непосидючий, все життя проспівав, йому одного сонця було замало. Він усе шукав чогось, аж поки його червона мітла не вимела десь на колимські землі. Кажуть, він і в тюрмі співав: "Не горюй, брате, що йдеш у солдати". Ото був чоловік! І він запевняв мене, — от кладу хрест на груди, якщо не віриш, — що я теж за двох живу, і тому такий ворохобний... А мені ніхто не вірить. Бо оптимісти потроху зникають з землі, їх зневажають, як розумово відсталих. Чуєш, як? А насправді — все це вони говорять самі про себе. Тому я й не ображаюсь і, може, тому мені легше живеться. От я ходжу сюди, на це Жайворонкове поле щонеділі і слухаю жайворонків і дивлюсь, як он там тиснуться до берега річки білі берези, і думаю: ну, як у нас. Віриш?

Полоз знизав плечима, похитав головою. Він в'яло посміхнувся. Це був усміх терпкого болю.

— Ось я покажу тобі таке місце, що ти за голову візьмешся. Ти розкрieш очі. Ти повіриш.

Він узяв Полоза за руку і вивів на самий пагорб і ткнув пальцем по той бік Жайворонкового поля:

— Глян, це таке, як у нас на Поділлі. Березовий гай і левада. Ну, скажи — ні? Сюди ще вітряка бракує. Тільки ти дивись не так, а розкрий очі. Чи ти, може, короткозорий?

Для Полоза, все, що він побачив, не було ніяким дивом: цей австралійський ляндшафт, ці стрункі молоді евкаліпти він бачить щодня і, як би він не вглядався, білі берези не виходили.

Чоловік говорив багато. У ньому, здавалось, сидів чорт і крутив його язиком, як хотів, але Полоз уважно слухав, тепер про війну.

— Ти на фронті був?

— Ні, не довелось. Багато було причин до того.

— А я от був. На фронті — віриш? — мені бомби в кишені падали, можна сказати, як горіхи з дерева, а мені ніякого вреда. — Він розповідав з таким захопленням, ніби щойно вийшов з-під вогню і, сміючись, стріпував з штанів порох. — Під Волочиським ми німців били. Під Житомиром нас німці били. А потім уже нас німці били, паразити, біля кожного дядьківського перелазу. Аж соромно, знаєш, розповідати.

— Ви були в полоні?

— Ні, я ні. У мене інша фортуна була. Як побачив я, що каюк за нами йде, як побачив, що така нам фальшива доріжка стелеться, я собі подумав: кого захищати? Отих наших паразитів? Перев'язав я ногу старим рушником і пошкандибав до комісара роти — однаково, думаю, каюк.

— У мене, — кажу, — товариш комісар, плеврит лівої ноги. Хандрить. У полон до німців не хочу йти...

— Умирай, гад, — каже він, — з плевритною ногою! Ти знаєш, що медпункт за чотири кілометри звідси?

— Ні, не знаю, — кажу, — але чотири кілометри, товариш комісар, я на одній нозі дійду. Пустяк.

Він вийняв наган і показав мені його дуло аж під самий ніс — перевіряв, бач, яке він на мене враження зробить. А "освобождєніє" таки видав. Скажи, хвацько вийшло? Не розстріляв, а міг же?

— Дійсно, це у вас цікаво вийшло. Я на таке, розуміється, ніколи б не наважився.

— А ти от бери приклад з мене. Бачиш перед собою озеро, чи навіть океан — іди сміло, і пройдеш, кажу тобі, як ось по цій землі. І нога не вгрузне. А так засмокче тебе перша дощова калюжа на дорозі. І знудишся...

Він підняв парасолю і подивився на сонце. На його лобі краплився піт.

— Хочеш, візьми в мене цю парасолю.

— Ні, ні, — злякано кинувся Полоз. — Для чого? Я, знаєте, не люблю парасоль.

— Та візьми. Вона ще нова.

— Ні, от не візьму. Я маю. Для чого мені дві?

— Воно, правда, якось не личить робочому чоловікові носити парасолі. Та тут інакше не можна: літом мокнеш під дощем, а зимою печешся на сонці. Думаю я собі, куди б його ще далі емігрувати? Якби знайти десь такий острів...

Полоз усміхнувся:

— Хіба що на Магнітну землю. Так там люди не живуть. І ви знудитесь.

— Це ти правду кажеш.

Дві хвилини він стояв мовчки, роздумував, потім розмахнувся і кинув чорну парасолю в дикий, уже жовтий овес.

— Ти ж де працюєш? На фабриці?

Полоз не відповів, лише кивнув головою.

— Головне — бережи руки. Мій он товариш

утратив одну — по самий лікоть відрізало, а тепер спився, одна тінь ходить. Бо хіба чоловікові багато треба? Совість і руки. Дві руки. З однією нічого не зробиш. Про одноруких ні в якій конституції параграфа не знайдеш.

Зграя зелених папуг пролетіла над головами, з лементом, з одчайдушним вереском, і чоловік без парасолі сказав:

— Я вже піду. У мене робота. А ти якось заходь. Коли будеш на хуторі Мамаївка, що на Торенс Парку, то спитай Мину Гайдара — там мене кожний знає. Мина Гайдар — це я.

І Дмитро Полоз лишився один, вкрай розгублений. Мина Гайдар великими кроками йшов до міста, не оглядаючись, під самим сонцем. Сонце висло над його головою — зовсім не кругле — без окреслених форм, велике і сліпуче, що кипіло в глибині сірого неба.

Полоз повернувся і пішов у протилежний бік. Жайворонкового поля не було. Перед ним лежала безмежна австралійська пустеля. Жайворонки не співали.

Австралія, 1953.

Петро КАРПЕНКО-КРИНИЦЯ

Перехрестя

(Із збірки „Поеми")

Оранжеве сонце розбилось за містом,
І бризки його по ґранчастій вежі
Розсипались, пурпуром видавшись чистим,
Що гас і ставав, ніби плями іржі.

Нарешті, пощезли й вони. Тоді вечір
Узявсь фарбувати у хмуристу синь
Конаючий день. І, мов прагнучи втечі,
З духоти, в яку залягла вечорінь,

На клавишах листя пробуджений вітер
Заграв шелестку увертюру, й летів
Крізь парки, посплетення вулиць залите
Жевріючим морем реклямних огнів,

І стьобав у вікон блискучі зіниці
Важчезних огромів — цих гнізд і фортець
Півсвітнього бизнесу, золота й криці,
Закону для найнятих душ і сердець.

Коли ж увірвався і в темінь кімнати
Холодного подмуху струмінь шаркий —
Професор зідхнув. За вікном синювата
Чорнішала ніч у безодні своїй...

Та тільки Снага, видавалося, бачив
Ще вежу стрімку, за якою зайшло
Вмираюче сонце, як пісня юнача,
Яка пролунала — і мов не було.

— Арсене... Найкращий мій учень... — І слово
Упоперек горла застрягло гірке.
Навіщо слова, коли знаєш чудово,
Що все, над чим б'єшся — даремне таке.

В уяві низались літа неспокійні,
Мов душ завойовників привиди, що
Блукають по пеклу за далечі мрійні,
Яких відкриття обернулось в ніщо.

Так! Жив не для себе він... Стежки й тропини
Життя його боляче злиті з життям
Народу-бездольця, народу країни,
Що власним і в муках гордиться ім'ям.

Професор це знав. І розкрив без вагання
Буття свого зміст у ідеї, якій
Свій розум віддавши, віддасть і останні
Зусилля, як батько дитині своїй.

І виросло в ньому упевнення сильне
В Арсена, найкращого учня, що мав
Змінити його у розгулля свавільне
Доби шарлатанів, драбуг і прояв...

І ось.. Ні, ця витівка злобних Ериній
(Навіщо й завіщо вона!) розірве
Серпанок спокою, і мислі орлині
Потьмарить, як лиха ятріння живе.

В обіймах безсоння вночі, як у пущі
Бентежній, він чутиме болеч тяжку,
І рани в душі не загоїть цілюще
Коріння старого, мов світ, орняку.

Свистючого вітру поривчаста хвиля
Охльоснула темне вікно, і шумкі
Запахли знайомо так липи похилі,
Як пахли на плесах дзвінкої ріки

У іншій країні... Не хочеш, не треба б,
Але, от, в'являєш минулого дні,
І далеч козацьку, тривожну, і неба
Ясний оксамит, і столиці вогні...

О, земле, що соками тіло кріпила
І слала під ноги перейдену гать,
Найдовша розлука, найглибша могила
Синів твоїх вірних, кохана і мила,
Від тебе не зможе повік відірвать!

Він спрагло пахіття червневе вдихає,
Схилившись над сірим столом, і йому
Вчувається голос Арсена: — Вітаю!...
Що з вами? Ви ще не заснули? Чому?

Візита ж моя, ця прощальна візита,
На досвіт призначена, вчителю мій.
Невже і тепер ще ви формулу „жити"
В даремних безсоннях, у тиші нічній,

Безцільно заковувать прагнете в пута
Абстракцій, забувши, що розум людський
Короткий, щоб дійсности велич збагнути
В одмінах усіх і у мудрості всій.

Життя — шахівниця, де ми пішаками
В заплутаній грі вижидаєм момент,
І істина в тім, що загорнеш руками,
Теорію визнавши, як інструмент.

Професоре — вірите? — тяжко й імлисто
В зґвалтованій всім цим душі не моїй,
Бо, бачите ж, я між прислуг атеїста
Бертранда Рассела і Джона Дюї.

Це берег один... Залишили другий ми...
І різні вітри з них однаково дмуть...
І що ж? Розкривайте ідеї обійми,
Приходу якої завіяно путь!
На пласі концепцій великопростору,

В надлюдських і хижих оточенні сил
Я бачу, як ваша вмира непокора.
І прагнення ваші — шереги могил... —
Снага уявив свого учня нежданно
В цю мить в Лафаєт зеленастім парку,
І навть веселку малого фонтана,
І білих алей шерехтінь гомінку...

І вже в Монументі Арсен підійнявся
Угору — в прозору, п'янку височінь.
І чує, як солодко дише земля вся,
І бачить затоплену в сонце далінь;

І клаптики міста, немов на долоні,
Він бачить, і все це здається, як сон:
— Чудово! Ні, варто вклонитись мамоні...
Держава... Багатство... Розгін... Вашінгтон! —

І от він у синю вдивляється стрічку
Ріки, і здається йому, що це так:
В Дніпрі не вода, і Дніпро то не річка,
І ближчим, ріднішим стає Потомак.

Він мріє, і раптом... професора очі,
Як совість, як гнів і докір — перед ним.
І мрія щезає. Недоспані ночі
З'явились над книгами, ніби крізь дим...

І берег, не цей, не цього суходолу
Далекий і рідний, як юність палка,
Якого забути неможна ніколи,
Хоч стежка до нього і в штормах зника...

Поблідлий Арсен витирає росинки
Холодного поту з чола, і уже
Не бачить ні далі, ні цяпок будинків,
Ні річки, що в'ється лоснявим вужем...

І чує Снага його голос ізнову
Так виразно, близько: ...Навчителю мій,
Крізь заграв світанки в борах пурпурові,
Підпільні зв'язки, і в оточенні бій;

Крізь ніч окупантську й ворожі трофеї,
Коли пломеніла для мене в імлі
Теорія в практиці вашої йдеї
На рідній, горбатій від горя землі;

Приреченість дій, сорок перший і другий,
І третій чи п'ятий задимлений рік, —
Дійшов до зневіри я, лютого друга,
Якого бичем свого духа нарік.

В двобої з душею мій довго був розум.
Тепер — догорає ілюзії хмиз.
Мій прапор: сліпа безнадія, не поза
Поетки із сміхом крізь вибухи сліз.

Прощаємось!.. Північ на південь міняю
Цього континенту, що став нам обом
Порогом роз'єднання, хоч і єднає
Повітрям і небом, і сонця теплом."

Снага відчува, як спалахують очі
Шаленим вогнем, що промінить з очей.
Він чує: — Оманою жити — це злочин! —
Останні слова, і гриміння дверей,

І вітру порив, і з шурчанням папери
Летять на паркетну підлогу з стола...
І що це: задуми жорстока химера
Чи дійсність такою в кімнату зайшла?

Професор підводиться, світло вмикає,
І бачить рукопису білі листки
В себе під ногами, й нікого немає —
Лиш він та світанку узори хисткі,

Та грому бубніння, та вітер — з Канади,
Та хльоскіт дощу — за розкритим вікном.
Торнадо! Росте-наростає торнадо,
Стосилий у гніві своїм бурелом!

Закривши вікно, він стоїть мовчазливо,
Снага — у зажурі, в закові думок.
Увесь, як тривоги пекучої злива,
І сивий увесь як біблійний пророк.

Нарешті, схиляється знову над сірим
Столом, і спокійно продовжує твір —
Історії літопис, літопис віри
У злетах тріюмфу і спадах зневір.

Крізь морок століть — від часів Арістея
Донині — як світло заблудлим в імлі,
Горить несмертельним багаттям ідея
За право не гнобленим жить на землі,

На власній землі! Сторінок запилілих
Епох і віків глибина ожива,
І світиться мисль, і на аркушах білих
Нові під пером голубіють слова.

Звитяжні підносяться гордо знамена
І списи черлені — у мряці негод:
На вічну історії димну арену
Виходить, як мур, непокірний народ.

Окуплена кров'ю здоровою слава
Вертається з бою й живе-невмира
У контурах свіжо воскреслих Держави,
У гуркоті міст, рокотанні Дніпра...

І потім... Провалля немислиме... Чорна
В літописі пляма, як рани вогонь,
Що тіло шматує, живе і нескорне,
Жбурнувши людину в обійми безсонь.

Свистять нагаї. Опускаються віти
В завмерлих гущавах вишневих садів.
Голосить неволі розтерзаний вітер
Над сірою далеччю стоптаних нив.

Безрадно хлюпоче, ступає — неначе
Без вершника кінь, похмурнілий Дніпро...
— Ні ,досить! Завиразно все це я бачу... —
Професор на бік відкладає перо.

Та ще перед ним і, здається, довкола
Так чітко гогочуть уярмлення дні.
Він дав би не руку, як Муцій Сцевола,
А душу палити свою на вогні,

Щоб лихо пропало навіки народу
Свого дорогого — бійця й трударя,
І зорі преясні і тихі щоб води
У пісні веселій жили кобзаря.

Снага у задумі спинився очима
На слові останнім рукопису: — Так,
І тут ця ж трагедії, зла й невмолима,
Причина, як горя одвічного знак.

Та ж сама: зневіра, анархія, зрада. —
Він хоче писать, але чує: гуде
Лютує у дикому шалі торнадо,
Колишучи громом світання бліде.

І думає він про Арсена ізнову,
Затиснуті кутики вуст уявля,
Очей синювату безодню, і брови
Насуплені... — Дивне, колишнє орля,
Ось ворогом зайдеш до мене в останнє

Змужнілий та серцю моєму чужий...
Будь проклят, хто випив зневіри вагання
І чорної зради ядучий напій!...

Торнадо бурхає, мов кари пришестя,
І гнуться дерева, неначе лоза,
І авто летить уперекидь на схресті
Доріг двох. І блискавки світло щеза.

І знов серед бурі, що трубить громово,
Що стогне й реве, як сто тисяч сирен —
Спалахує... Кров... І насуплені брови...
І кутики уст непорушні... Арсен.

Професор Снага горілиць, не роздітий
На ліжку лежав, і не знати, чи він
Заслуханий був у розлючений вітер
І грохіт, і зливи холодної дзвін.

Чи в'яву його розпинало болюче
Навіщення видив, що в мить самоти,
На Брокені мить, неспокійно-гнітючу,
До доктора Фавста боялись прийти.

Чи може і літ його стьожка барвиста
Урвалась — гарячих поривів межа:
Спинилося серце, велике і чисте,
І мертвим професор на ліжку лежав.

А може він просто заснув під довкола
Шаліючу бурю, що й спокій несе,
Чекавши Арсена, й не знав, що ніколи
До нього не прийде Арсен. От і все.

...Мій друг, що приїхав на землю Колюмба
З Европи, мовчав. У гурті молодім
Асемблерів Форда насвистував румбу,
Як завжди, з гарячого Мехіко Джім.

Обідня кінчалась перерва... Суворе,
Здавалось, обличчя у друга було,
І він, що повіситись думав учора,
Дивився на мене і хмурив чоло.

— Арсена нема... А Снага ж як? — Задумний,
Мій друг, розгубився в метілі думок.
— Професор тут символ, Арсен — це я. Шумно
В цеху метушилися люди. Гудок.

Вашінгтон — Детройт,
липень, 1953.

Аркадій ЛЮБЧЕНКО

ЩОДЕННИК

29. 9. 43.

Вчора був у Дрогобичі, у малого. Застав Лесюка вдома (це було 5½ год.) у кухні — наминав з Остапчиком підвечірок. Побачив мене і розгублено-зраділо вигукнув: — О! Вітрянка йому вже давно минулась, почуває себе добре. Обіймав мене, стрибав мені на плечі. Потім дитяча вистава для мене в спальні — наївно й зворушливо. Малий довго гоцкає у мене на колінах, читає мені німецькою мовою. Вже принатурився у третій клясі, математика пішла йому краще, він бадьорий, життерадісний. Я з ним спав, і це йому була велика радість. Мені також. Вранці зворушливо виглядало, як він, ставши навколішки коло ліжка, молився коротенько Богу. А я згадав з Єсеніна: "Стидно мнє, что я в Бога нє вєріл, жалко мнє, что нє вєрю тєпєрь." Потім поважно зодягав торбу з книжками на рамена й, попрощавшись, пішов до школи. Я дивився, як він ішов вулицею, підстрибуючи.

На двірці у Дрогобичі розліплено різні повідомлення й накази у зв'язку з оголошенням виняткового стану. Жорстоко, суворо, гнітюче. Нагадує часи 1918-1920 рр. в Україні, коли там бували більшовики. Вражає друкований список розстріляних кілька днів тому закладників — 14 чоловіка, з яких 12 українців і 2 поляки.

У неділю були в мене Ю. С. і С. Гординський. Добре погуляли — якраз були іменини у Скорупського. А увечорі того ж дня загорівся наш "Беркут". Панна одна виїздила на день, запалила газ, щоб зробити собі завивку, і так, не погасивши, поїхала. Була паніка (це сталося о 10-й вечора), всі речі повиносили. Я ночував у "Маратоні". Мав узагалі чималу мороку. Коли б не німецькі вояки з Кургаузу, що кинулись гасити, більша частина будинку напевно згоріла б. А так згоріло лише три кімнати на третьому поверсі і частина даху. Я знову живу в "Беркуті".

Третій день туманно, сіро, вогко, але не холодно. А перед тим були дні надзвичайної краси: гаряче сонце, золото, бронза і синє чисте. Несамовиті дні. Я не міг працювати.

Сьогодні ввечорі комітет допомоги українським евакуйованим, що живуть у Моршині, улаштовує товариську зустріч з місцевим громадянством. Запросили мене. Я вже обійшов їх усіх по їхніх мешканнях, поговорив по-приятельському, що кому бракує, допоміг трохи грішми кільком родинам. Вони більш-менш забезпечені, треба тільки швидче улаштувати їх на роботу. Це робиться.

Багряний робив кольоровим олівцем мій портрет — не зовсім вдало. Техніка в нього добра, розрахунок поганий.

Сьогодні знову повно сонця, киплять довкола золото і бронза. Вранці, прокинувшись і глянувши у вікно, я згадав Хвильового:

Упаду, упаду в розпуці на роси...
— — — — — — —
То бреде по ланах задумана осінь,
То в червінцях застигли бори.

У цій перебільшеній красі, у цій винятково-довгій, ненормальній осені, що так сприяє більшовикам, знову почуваю якусь злосливість. У сонці, у теплі, замаскована буйною красою, наближається біда — вже її подихи такі відчутні!

Сьогодні рівно рік, як я помирав. Страшно

згадати. Ніч у холодній кухні, ригання кров'ю, цілковите знесилля, одубіння ніг а потім рук, свідомість кінця, якийсь рух коло мене, лікарі в моюму кабінеті, куди мене перенесли, і ще раз криваве ригання, осінній бульвар Шевченка, яким несуть мене до клініки, операційний стіл, непритомність... а на ранок поворот до життя, привітання проф. К-ка і його запит: — Ну, як там на тому світі? Страшно. Страшно тепер, а тоді не було страшно. Ще й тодішній лист від Рути з Відня — такий підбадьорливий, життєрадісний.

Вчора ходив з її матір'ю по лісі, збирав мох, різав папороть і ялинкові гілки на її могилу. Сьогодні вранці повезла це все до Львова. Останнього разу, як був я у Львові, ходив на Личаківське кладовище до Рути. Це було так боляче, що й записувати тоді не хотілось. Я привіз їй на могилу квіти з Моршина — останні осінні троянди. Могила спільно з батьком край доріжки. Простенький дерев'яний хрестик, на якому напис: "Все йде, все минає..." П'ять рядочків білих маргариток, купка рудої землі — от і все. Тиша вечірня, десь за парканом граються і сміються діти — от і все. Ах, Рута моя, Рута!

Від Г-ни зі Сколього телеграма: "Вітаю з річницею щасливого одужання." Так, цього року я був переможцем, але чи буду я ним наступного року? Ось незабаром зима, і дуже, дуже можливо, що доведеться тікати далі на захід. У холоді з дитиною — у невідоме...

Нічого не можу писати, нічого не можу робити. Увесь час якісь тяжкі сни. Нервоз шлунку почав мучити знову. Підозрілий мені директор оселі К-в, виглядає, як більшовицький агент. Ще й прийняв на посаду якогось бухгалтера Б-ка зі східньої України, — людину дегенеративного типу, з якою, видко, дуже подружився. Людина ця з вигляду, виразу, поведінки надзвичайно непевна і всебічно нагадує енкаведиста. І людину цю директор чомусь примістив у кімнаті поруч зі мною. Двері з його кімнати виходять на терасу перед моїм вікном, де стоїть моє ліжко. Вийти вночі на терасу, бахнути у вікно з браунінга — і мене нема. Я тепер уважно слідкую за поведінкою цього сусіди і, мабуть, перейду до "Маратону".

У терені розгортається пацифікація. Більше й більше диверсійних випадків, більше й більше репресій. Вчора знову розстріляно у Станислав. районі групу закладників, серед них і Полотнюка, чоловіка Ірини Вільде. А я ж запевняв її, що його не розстріляють, посилаючись на свою інтуїцію. І справді я був певен. Зрадила мене інтуїція.

Якраз у цю хвилину — стукіт у двері і входить сусід Б-ко. Низький, голомозий, сталеві очі. Сині ґаліфе, зелена гімнастьорка. Йому, начебто, треба порадитись, чи не можна б дати до Кам'янецької газети оповіщення і знайти свою дружину. А очима бігає, бігає по хаті, пильно вивчає. Це він зайшов уперше. Цікава складається ситуація. Знову почуваю я себе на лезі ножа і взагалі почуваю, що все держиться буквльно на ниточці, все надзвичайно умовно. І тут багато чого буде залежати не лише від мене, хоч би я виявив он який сприт, розум, видержку і сміливість.

10. 11. середа, 9 год. вечора.

Через годину їду до Львова, везу "Енеїду", над якою працював тиждень, як проклятий (дзвонили з опери — давай раптом на ґвалт!). Одночасно довідаюсь, як справи взагалі: уже віддано Київ і Фастів. Більшовики йдуть невпинно. Щось треба негайно робити. А в мене ж іще Лесик!

Потягів багато вже скасовано. Від 15.9 треба мати спеціяльний дозвіл на їзду потягом. Може слід забрати Лесика з Дрогобича й взагалі переїхати до Львова? Побачу на місці. Все день-у-день ускладнюється. Одне слово — компот починається.

17. 11. Середа.

У неділю 14. 11. вернув зі Львова. Туди їхав цілу ніч: очікування в Стрию на двірці в залі "нур фюр..." Нас товариство чоловіка 8 (пані Темницька з сином Оріхом, музикант з Львівської опери П-ч з якоюсь панною; С-ко (Гліб Східній); М-л (літератор, заступник директора С., я. Тулимось на речах, куняємо, нервово озираємось, чи нема де жандармів контролерів. Заля для німців дуже брудна, німкені сплять покотом на долівці, мадярські солдати тут же торгують консервами — лайка, грубість, сміття, дим, — війна, що доходить дедалі більшого напруження. За "мзду" проскакуємо всі до вагону ще за годину до відходу поїзду. Холодне купе. 3½ год. ночі. До ранку Рутина мама співає старовинні російські романси, я теж, — я, крім того, багато говорю, розповідаю. З розмови з Рутиною мамою бачу, що вона вже вважала мене за нареченого і рада була, що Рута потрапить у добрі руки. Ах, Руто, Руто! В купе темно, а коли почало світати десь о 5½—6 год., я раптом сидячи заснув. Розбудила п. Т. вже у Львові. На двірці — стиск. Жандарми перевіряють всі речі. Вранці у Гординських, там іще спали. Д. напередодні приїхав з Відня, розповідає, що там життя порівняно спокійне, але якесь застійне. Стара пані Г. зразу питає мене: "От вам тільки повірю, скажіть, більшовики прийдуть сюди?" — Можуть прийти, — відповідаю. Але Д. заперечував. На 9-ту год. я вже в театрі. Блавацького нема — ждав на мене з 8-ї та й пішов, буде о 10-й. Секретарка зраділа моїй появі. Я вимучений безсонною ніччю й дорогою, вона пропонує поки що заснути в кабінеті Блавацького. Сідаю на канапу й одразу засипляю. Через годину приходить Б., віддаю йому "Енеїду" й умовляємось, що прийду увечорі на "Гамлета". День у біганині: видавництво, де настрій трохи розгублений, хоч хлопці й бадьораться. С-ч вважає, що загрози більшовицької нема, якось, мовляв, обійдеться. Єндик з'явився — запи-

тання, чи робитиму доповідь, "чудні" розмови, на які я відповідаю іронією, навіть гніваюсь. Він збентежений. Розмова з М-м за гроші. Під час обіду умовляюсь завтра поговорити з інж. Бд. (скорочення автора. Ред.). Заходжу двічі до Марії і не застаю — щось чудне, сусід — поляк при її дверях вовтузиться навшпиньках і каже, що там хтось ходить з ліхтаркою. Увечері — в клюбі доповідь Кубійовича про демографію Галичини. Потім вечеряємо. М. із С. тут же — вже приїхала, помирились, переживають наново медовий місяць, вона світить очима, як с..., а я задоволений, що не піддався у свій час на її залицяння — добре я зараз виглядав би! К-т і натяки М., що я його не люблю. Ага — вже приступила галицька "шляхетність"! Я їх обережненько був попередив, а він проте й досі живе у них, ще й закидають мені, що не люблю цього іхтіозавра. От ідіоти! Галицька тупість, короткозорість, дрібнокаліберність! К-т для них більше важить, ніж моє щире слово. Ну, добре. Потім роблю при них же свідомий викрутас і з поважною міною незалежности й глибокодумства, так ніби між іншим, кидаю йому кістку: "Читав вашу статтю в "Кр. Вістях", добре написано, цікаво, цікаво..." Він зрадів, прилип до мене й згодом починає жалітись, що на нього тут сиплються численні наклепи, різні тяжкі обвинувачення, що хтось тут одверто йому заявив у присутності ще кількох людей: "Ти — гад! І якщо тебе не знищать галичани, то ми (наддніпрянці) тебе приберемо!" Він подав скаргу до УЦК, вимагає суду. Одним словом — скандал. Але все це, видко, недарма. Щось, значить, справді є.

Приходять Ц-к із Ш-ю і той меткий Д-ч, що приїздив із нею до Моршина. Я трохи посидів з ними, вони вже перекочовують із Винниці до Львова. Вертаємо додому з Єндиком і С-м. Вони вдома щось п'ють, я одмовляюсь. Страшенно хочу спати і, лігши, каменем припадаю до подушки.

Вранці телефоном розмовляю з О., умовляємось зустрітись. Побачення біля театру. Вона надзвичайно рада! Йдемо до Орбіс'у, де я куплю квитка до Моршина. Знову біганина. А в обід інж. Бд. не прийшов. Чому? Це дивно.

Розмова з п. Л-ю, у якій вона страшенно захищає К-а (вона спеціяльно телефонувала до мене, щоб побачитись). Питає про моє до нього наставлення. Відповідаю по-езопівському: зовсім, мовляв, його не знаю, бачився з ним лише два рази, отже нічого про нього сказати не можу. Це її задовольняє, навіть тішить. Вихваляє його на всі заставки. Підтримуючи її, вітаю появу ще одної української літературної сили.є І тут же довідуюсь, що й на мене є наклепи: чому, мовляв, мене не розстріляли більшовики? Я, мовляв, очевидно, у них заангажований. От тупоголів'я, ідіотизм! Такої звичайнісінької речі збагнути не можуть. Але на галицькому ґрунті все може з'явитись і нічого не мусить дивувати. Увечорі — в театрі. Запізнююсь трошки, бо С. накинув мені М. У льожі застаємо вже сина С-го, що приїхав з Берліну з дружиною (колишньою), Ю. Косача та якогось їхнього приятеля, що прикидається німцем з Болгарії, але добре володіє російською мовою і **зовсім не розуміє** (підкреслення автора. Ред.) української. Ясна річ, російський білогвардієць. Мені сісти ніде, стою весь акт, а в антракті йду до Блавацького. Він дуже зрадів, бо думав, що мене нема таки. Дає місце в льожі урядовій. Сиджу там один. "Гамлет" йде по-провінціяльному, місцями дуже дерев'яно, місцями аж рипить, іноді занадто наївно. Нема, нема того високого регістру, на якому мусить звучати "Гамлет". Але воно й не дивно. Навпаки, дивно, що Й. Гірняк зумів з цим відсталим, провінційно - побутовим, різнохарактерним і різнорівним колективом зробити ще те, що зробив. Найбільше рятує справу сам Гамлет — Блавацький. Йому теж багато чого бракує, але він зпоміж усіх ще найкращий, і на цьому полі кволости й ординарности приємно вирізняється. У нього місцями є навіть досить добрі познаки, і це мене щиро тішить. Він все таки розуміє, що він робить і що таке образ Гамлета. Я після третього акту йду за лаштунки й щиро його вітаю. Він дуже зворушений. Я знаю, що значить для актора таке привітання, але він справді заслужив. Умовляємось завтра піти разом до Юзика Гірняка, що лежить удома хворий. Вертаємо з М-ю й Д-м. Вранці телефоную до Г. Вона зраділа, як дитина. Зустріч біля лікарні. Бере мене під руку й від схвилювання не може говорити, багато розпитує за Лесика, просить конче писати, запевняючи, що це зовсім не порушує їх взаємин із нареченим. Сумніву нема — ці обидві жінки мене дуже люблять. Потім зустріч із Марією в Сусп. Опіці. У неї якась таємнича історія вдома (був трус у хазяїв, а її тим часом залишили там жити), вона вже працює референтом в клініці і театральним лікарем. Вона заявляє, що знає всі мої зустрічі й зміст розмов, закидає мені, що я веду прогерманську лінію, дуже вихваляю німців, що я сякий-такий, що книжки мої вважає за найкраще передати до НТШ, що я зрадливий, що мені треба конче тікати і т. д. Сумбур, гістерія і погано прихована провокація. Неприємний намул після розмови з нею. Тепер вона мені стала ще яснішою.

Увечорі їду робочим потягом, їду "фуксом" на риск. Жахливе видовище на двірці і в потязі. Маса воєнних ешелонів. Ледве проскакуємо через контроль (зі мною С-к і М-ль) і з боєм втискуємось до вагону. Їду, стоячи на одній нозі. Наплив такий тому, що 1. субота, 2. робочий потяг, 3. кінець терміну вільного переїзду — завтра вже можна їхати тільки за спеціяльним дозволом. Перед від'їздом був у Гірняка з Блавацьким. Лежить. Прийшов Єндик із Вовою Кулішем. Випили трохи. Я під чарку привітав і подякував Гірнякові й Блавацьому за "Гамлета".

У Стрию півтори години ждали на потяг до Моршина. Знову "нур фюр..." Перевірка військових німців фельджандармерією. При-

їхав до Моршина о 1-й ночі. Порожньо, самотньо, сумно. На душі тривога. Що ж далі буде? У Львові одні вже тікають, інші певні, що більшовики не прийдуть, треті вагаються, не знають, на яку ступити. Питаю Д-я, що він думає і що порадить. А він: "Ну, що ж, до Стрия саночками якось доїдете..." Отут цілком виявився галицький хлющик. Хоч би слово співчуття й заінтересування! Сам же, знаю, спеціяльно їздив до Відня, щоб загодя забезпечити собі втечу. Ні, майже всі вони дрібнокаліберні душі. Вони вже занадто мають цього Любченка, і взагалі... що їм Гекуба і що вони Гекубі? Солом'яний вогонь!

А тепер так: потягом їхати не можна, пішли дощі, я — в закутку у Моршині, дитина — в Дрогобичі, і на випадок якихось подій... невже не втечу? Чи мій Дажбог не згадає про мене? Головне — не занепадати духом.

Від редакції: На цьому записи перериваються аж по 29. 2. 1944 р., бо через півтори-дві години по цьому записі, у Любченка вже були гестапівці, зробили трус і заарештували його. У наступному числі — продовження записів, уже після звільнення з лап гестапівців.

Юрій ШЕРЕХ

З критичного щоденника.

СЛОВО НА ДОРОГУ

У критичному щоденнику я відзначаю новини нашої літератури, передусім поезії, що здаються мені явищем к у л ь т у р и.

Я мушу попросити в читача вибачення. Я не пишу ці сторінки популярно. Я навіть не намагаюся цього робити. Коли читач шукає популярного читання, то слід покинути читати ці рядки негайно.

Популярність — дуже гарна річ. При одній умові, — коли вона не є єдиним стилем літератури й усього життя. Якщо вона ним стає, то це означає кінець культурного розвитку, в дальшій, але не далекій перспективі — смерть даної культури, а в конкретних обставинах еміграції — денаціоналізацію наступного покоління.

В українській літературі популярність панує майже цілковито вже найменше п'ятий рік. Винятки майже не існують. Становище стає катастрофічним. Преса заповнена нудотворними загальниками.

Такий стан панує в СРСР. Найстрашніше в радянських фільмах — не політична тенденція, бо вона накинена згори. Найстрашніше — панування трюїзмів, бо воно говорить про те, на який рівень збито культуру. Що може бути страшніше від факту, коли герої фільмів, приміром, всерйоз проголошуть: "Можна бути маленьким на зріст, але великим актором" або "Таланти зароджуються в народних масах" — це цитати з пам'яті з фільму "Большой концерт", а ними повні всі радянські фільми.

А на еміґрації? Ані трохи не краще. Ось кілька цитат тільки з однієї статті, "Історії світових літератур знають багато визначних авторів, які здобули собі тривке ім'я в поезії і в мистецькій прозі" — "Дбайливість за кожне слово, фразу, речення та період — це ще не ознака, що твір нецікавий" — "На рідних землях тепер не можуть появлятися друком книжки українського змісту" — "Чимало між нами таких, які по кілька разів читали твори І. Франка, В. Стефаника, М. Коцюбинського або Лесі Українки" — "Наш народ бореться за українську правду впродовж всієї своєї історії" — "Ідейна глибина твору не завжди мусить іти впарі з його мистецькою вартістю" — "Кожний письменник пише в першу чергу для читачів свого народу"... Чи не досить?

Часто нападаються на читання американських "коміксів". Не бороню їх, а все таки вони корисніші від цих загальників, бо принаймні вимагають якогось розумового зусилля від читача, щоб він міг розшифрувати їх.

Правда, бувають і гірші речі. В тому таки виданні, що його я цитував, один автор пише сам на себе позитивну рецензію (приховавшися псевдонімом). Але це вже літературна криміналістика. А похорон культури трюїзмами — щоденне явище. Тому я принципово дозволяю собі бути непопулярним.

1. ВЛАДА СЕ — СЕРЦЕ

Євген Маланюк. Влада. Поезій книга шоста. Видавництво "Київ". Філядельфія 1951. Стор. 75.

Полемізувати з поезією, навіть коли вона наскрізь історіософська, — марна річ. Ніколи публіцистика не переможе поезії. Можна приставати чи не приставати на Маланюкову концепцію історії України і її степового прокляття, але тільки поет — сам Маланюк чи інший — може подолати цю концепцію. Тим часом у нас нема поета з не менш виразною, але іншою історіософською концепцією, і це одна з причин, чому Маланюк м у с и т ь бути прийнятий. Бож ані богоборство Осьмачки, ані примружено-найхристиянніша кроткість Барки не дають ключа до історичної долі нації, лишаючися в сфері індивідуального. А індивідуальне, хоч би й помножене на мільйони індивідів, ще не стає національним. Стан такий, що тільки Маланюк сьогодні в нашій поезії може піти далі від Маланюка.

І навіть більше: ніхто не може повести його за собою і ніхто не спроможний указати йому дороги, хоч би декому його путь і здавалась бездоріжжям. Бо, поза всім іншим, ясно, що Маланюк в українській поезії, не ставши може імператором залізних строф, став майстром — і в значенні німецького Meister, і в значенні французького maitre. "Влада" рекомендована читачеві як збірка передвоєнних поезій, що під час війни пролежала в німецькій цензурі. Не знати, чи поет робив нові штрихи і викреслення по війні, але правда незаперечна, що в збірці маємо Маланюка, яким він хоче бути сьогодні і яким він був учора. Клясицистичний Маланюк, рількеанський Маланюк поезій, публіко-

ваних останніми роками в журналах, лишився поза межами збірки. Що ж, коли поет хоче бути таким, ми змушені прийняти його таким, бо не можна його не прийняти. Не з уваги на його стаж і заслуги — наша суспільність не звикла до пошани заслуг, — а з уваги на ролю і права поета поміж Іванів Івановичів — однаково в розумінні Хвильового чи самого ж Маланюка. Не хотілося б тільки, щоб позиція протиставлености суспільству Іванів Івановичів визначала поезію, хоч би і за принципом констрасту.

Марною річчю було б також критикувати рядки й слова. Є щось зо три спірні наголоси (згасИш — 18, вІзьму — 51, мовчаннЯ — 55), але майже нема рядка, що про нього можна було б сказати, що його треба написати інакше. Тільки зрідка втручання жарту чи розмовної інтонації внесе фальшиву ноту: про тачанку: "Не жарт, коли у ній крилатий гарт"; про власне серце: "Із серця виллять треба мед і полум'ям наллять його залізним". Котляревщина — ніколи не була стихією Маланюка. Маланюк був і в цій збірці лишився поетом абстрактів — Простір, Доля, Історія, Космос, а надто часто Доба, Дика Доба, Ся епічно-трагічна доба — з цими персонажами Маланюк почуває себе дома, їх викриває і їх оспівує. Але Маланюк також був і лишився поетом, що вміє однією остаточно і навіки викінченою фразою передати, як мороз спалює рідні вишні, як паморозь спізніла сріблиться сріблом смертним по ярах, як у XIX сторіччі розливалась псевдо-тиша і зрів динаміт змізкованих ідей. І коли перший Маланюк має вже десятки епігонів — від Бажана до Славутича (від великого до малого не завжди велика віддаль!), а тому не здається оригінальним (хоч за епігонів відповідати важко, але іноді доводиться), то другий лишається поетом без школи і наслідувачів, щоб не казати вже про рівних. Першого Маланюка можна сяк-так, при великому бажанні, убгати в "поети доби", — але другий на вічні й космічні теми не говорить — і тому лишається вічним і відбиває якусь частинку космосу, — поскільки поезії взагалі дано космос у себе ввібрати. І, власне, у повоєнних журнальних публікаціях було більше видно цього справжнього Маланюка, ніж це є в збірці "Влада".

Одначе він є і в ній. У поезії воскового танення літа в серпневі дні, в усвідомленні, що нема контрасту між вічністю й хвилиною, бо хвилини — це вічність, у відчутті ваготи стиснених поетових тиш, у тому тягарі пам'яті, що на нього колись гірко скаржилися Зеров і Клен, — хоч у Маланюка ця пам'ять — не літературно-кабінетна, а більше із спогадів про спорожнілий окоп і закляклий кулемет 1919 року. Справа тут не в особистій, настроєвій чи пейзажній тематиці. Цей людяний поет має й історичне бачення. Триптих "Побачення", де сплетено мотиви українського Роду й Дому в історичних перипетіях національного життя, мотиви начальника в роки державности і мотив Смерти, смерти, що її нема, смерти, що є поверненням до Роду й Дому, але справжнього, вічного, а не в етапах історичних закрутів і манівців і просвітлень, — ця поезія не ділиться на особисте і... я ледве не сказав політичне, але скажімо може історіософічне. Тут усе є в єдності. Бо коли вірити поетові, що вічність це хвилина і хвилина — це вічність, то будьмо послідовні і скажім за нього, але вірмо, що з ним, і те, що людина — це історія, а історія — це людина, а можна б піти й ще далі, і сказати, що взагалі нема Історії з великої літери, що відкривається тільки полководцям душ чи строф. Та не робім цього кроку, щоб не менторувати, щоб не забувати, що перед нами справжній, чи не єдиний у нас тепер майстер і що, зрештою, він сам це добре знає, уже знає, що влада се — серце. Коли ж він про це тільки проговорюється, але не говорить, то це значить, що він не вважає за потрібне про це говорити. Можна і треба лишити визначення реченців йому самому. У випадку Маланюка критикові не йдеться ні про повчання автора чи читачів, ні про коментування, ні тим більше про функцію акушерки. Якщо доба і доля відвели поетові досить років, то його жертва не буде ні пізньою, ні марною.

Отже: без полеміки з поезією. Але полемізувати з критикою можна. Збірка Маланюка має передмову від видавництва. Видавництво пише: "Коли б ця книга була опублікована своєчасно, нинішній читач міг би ствердити, скільки з поетичних прозрінь автора здійснилося в подіях останніх літ". На увазі, мабуть, мають апокаліптичні ноти збірки, рясні в ній, а здійснення їх убачають у подіях воєнних років. Тут потрібне подвійне застереження. Поперше, загальне. Поезія часто пророцтво й передбачення, але при одній конечній умові: що поет не претендує бути пророком. Подруге, конкретне: з погляду кожної поодинокої людини остання війна була жахлива. Але з погляду — коли вже дозволено звертатися до таких високих персон — Історії, це був тільки малий, але доконечний епізод на шляху визволення України, — і епізод цілком позитивного змісту. Не місце тут обговорювати й доводити це. Досить сказати: вперше по війні здійснено єдність українську (духову, але і територіяльна має попри все своє значення), вперше проблема українська стала світовою, а не реґіональною. Нарешті, війна зовсім не зруйнувала засад і підвалин людського життя й співжиття. Тим то всі ці спричинені війною апокаліптизми й передбачення кінця людства виросли з перспективи, що її можна було б схарактеризувати перифразом слів одного поета — цвях у моєму чоботі ґрандіозніший від усіх трагедій Ґете, — а так схарактеризувавши, лишити дрібним епігонам, починаючи від Орвелів і Кестлерів і кінчаючи тими, що вище були згадані.

Місія Касандри вдячна в спокійні епохи. У нашу добу хворих нервів поет, що його ми потребуємо всією душею, — це той "кроткий пророк" (але не в стилі Марка Вовчка, а поет нашої доби), що світить, огріває і оживляє убоге серце, неукрите, голоднеє. Так формулював це Шевченко і так формулює це наша доба. Якщо вже оперувати цим поняттям. Але я написав слово малою літерою. Зрештою і Маланюк пише його малою літерою. Велика літера починається в епігонів. Але чи треба Маланюкові змірятися на епігонів? Вірність ідеалам — не в обкресленні кола навкруги себе, і крейдяна риса на підлозі — не проти-

танкові рови. Євген Маланюк занадто поет. Він знає, як інший визначний поет сучасности: "Вакансия поэта опасна, если не пуста". Шлях до цієї "небезпеки" лежить через усвідомлення того, що влада се — серце. Маланюк це бачить.

2. ЗЕМЛЯ — НЕ МАЄ КРАЮ

Вадим Лесич. Ліричний зошит. Поезії. Накладом Приятелів Поезії. Нью-Йорк 1953. Стор. 47.

Полемізувати з поезією — марна річ. Але сама поезія — раз-у-раз полеміка. Бо всяке ствердження нового поетичного світу, себто нової поетичної мови, нової системи образів, нового бачення світу, — це заперечення попередників. І читач, шукаючи нового поета, шукає заперечення старих. У цьому різниця між епігонами — і поетами.

У цьому розумінні Лесич переважно полемічний. Найлегше він упорався з еміґраційними комсомольськими поетами, — тими, що "Ах, Україно", "Я і Україна", "Україна і я", "Я розпрощався з тобою, Вкраїно", "Ми повернемось знову до тебе, Вкраїно" і так далі. Це коштувало йому двох рядків:

Ти ідеш і стискаєш в руках
Всіх чуттів твоїх ревну гармошку.

Перемога була б остаточною, якби поет часом не зривався в катеринковий ритм і апокаліптичні теми — "У час, що не має імення й над нами грозою завис" — "Ані вістки від вас ми не маєм"...

Важчою була боротьба проти музичности й гармонійности вірша. З цього погляду є в еміґраційній поезії поети, що хочуть будувати гармонійний вірш і можуть — Веретенченко; що хочуть, але не можуть, — Орест; що не хочуть, бо не можуть, — більшість комсомольського покоління. Лесич радше може, але не хоче. Натомість він хоче — неймовірних скупчень приголосних — "чи долонь ніжних ласки приречені Нам з чол борозен скорбність зотруть", — ці сполуки **хл, мзч, нск, стьз,** — або ще в **уст кут** — це дуже радикальна полеміка, це виклик і бій. Або нищення ритмом наголошености односкладових слів:

поплинуть у далінь — вітром м'ят, летом рут,
і мов тінь сиза, плеснуть за нами

— вітромм'ят, летомрут, мовтіньсиза — це треба читати як одне слово. І може таке летомрут взагалі розкладається не на летом рут, а на якесь ле-то-мру-т і веде до кореня мру — мерти?

І нарешті прийшла боротьба з Рильським. Тут треба було заперечити декорацію, що звичайно ховається за кожним віршем Максима Тадейовича. "А десь там голуби, і сонце, і Париж", — це декорація. "Шопен", може найкращий вірш Рильського — суцільна декорація. Поет хоче, щоб читач перенісся в якийсь конкретний стиль, час і місце і уявив його собі гранично конкретно. Цьому Лесич протиставить розчинення простору. Його вірші не відбуваються в одному місці. На жаль, у нашій мові нема слова з означенням місця, паралельного до слова-одночасний — одразу в багатьох місцях. Я не хочу виписувати цілих поезій, я пишу для читача, що схоче взяти книжку Лесича і прочитає її, ну, принаймні двічі. Я раджу прочитати "Сині переливи" або "Вірш, писаний на драбині". Я пошлюся ще на "Вигребую з-під попелу", що починається в поетовій душі (який мистець у нас намалює її декорацію, крім хіба Гніздовського?), веде нас дорогою вечірніх верб, приводить на землю — так землю взагалі, без концентрації, землю як сіру грудку в космосі, — і залишає, збагачених, у зеленому відблиску світанкового сонця — де? Не в Парижі і не в хуртовиною завіяних санях Шопенового вальсу, — а радше в — я мушу сказати в царстві поезії, я волів би сказати просто — в поезії.

Тут полеміка вже стає світоглядом. У світі Лесича є Бог. Колись для Тичини Бог був — гармонія світів. Для Лесича радше в дисгармонії світів. Ще точніше — в нескінчености руху. Перший рядок збірки — "у коні, в коні вросли ми". Світові, а значить рухові "нема початку і нема кінця" — рядок, що міг би бути й Тичининим. Але його продовження — "І гогочуть копита — в ім'я Отця", — вже тільки Лесичів.

Ніцше належали слова про те, що завдання науки — розчиняти відоме в невідомому. Завдання поезії, кінець-кінцем, може — відкривати незнане в знаному (думка не нова). Але відкривати його так, щоб читач зупинився й відсахнувся осяяний. І коли він визнає — так, це ж правда, проста правда, — тоді стався таємничий розряд і вибух поетичного атома. Лесич має в своїй збірці таке відкриття. Земля кругла — Боже, хто ж цього не знає... Але Лесич продовжує — "і не має краю". Так, над цим ми не замислювалися — справді, земля не має краю. Можемо йти далі — світи не мають краю. Рух не має краю. Поезія безмежна. Моє я — нескінченне. Мить триває вічність. Усі ці теми — і є теми поезії Лесича. Вони — зміст його книги. Заради цього треба було розсадити вузьку, кімнатну (павільйон, зветься це мовою театру) декорацію Рильського. Зламати солодку інерцію гармонійного вірша. І витрусити з віршів ті почуття, що грають ревними гармошками на всіляких "урочистих вічах" і "величавих пікніках", як, пробачте, з простирадла витрушують бліх.

А Україна, — спитають мене? Адже вона така ж обов'язкова в еміґраційній поезії, як недавно був Сталін в не-еміґраційній. Вона є в збірці Лесича. І нема сумніву, що поет любить її і журиться за нею. Одначе він має в собі досить поета, щоб визнати, що попри всю рідність її роздзвонених у голубінь дорожних верб і стунчасту побожність тополь у їхній тихій, захмарній плавбі, він не зречеться заради мрій про неї — руху, коли

...зорі падають в порох
і дзвонять в іскрах підків,
і пахне в стоптаних зорях
будяччя шкварних шляхів.

У хвилину відпливання від континенту, де лежить географічна Україна, невгавність хвиль здається чи не ближчою від польових дзвінків. А зрештою для Лесича, крім географічної України, що лежить на ґлобусовім дні, є ще інша, що зорею лине понад нами. Справа, отже, не в забутті України і не

в зраді, а відході від традиційної катеринно-карамазинської концепції України. У включенні її в інший світогляд. Мандри еміґрації — не тільки проклін, а й благословенство.

А втім, у другій частині "Ліричного зошита" охочі знайдуть дещо з традиційних еміґрантських мотивів і навіть дещо з улюблених катеринкових ритмів. Там більше біографії, звертання до синів, ствердження власного постаріння, ностальгії і навіть протиурбаністичних ноток. Одначе Лесич був настільки розумний, що назвав цей розділ "Сірі рядки", тоді як перший дістав відповідальну назву "З книги тривань".

Книга тривань побудована з усіх поглядів не на пласкому екрані. Вона — многовимірова. Цим вона виправдовує право на свою назву. Вона виступає як знак нового барокко — барокко нашої доби (Хочете назвати її атомовою? Слава Богу, слово атом ні разу не фіґурує в книжці Лесича). Цим вона до певної віри продовжує (я не кажу наслідує) раннього Бажана. Мабуть, Лесич сам усвідомлює це. Його "Мюнстер" написаний у стилі Бажана і заперечує Бажанів "Собор". Бажан бо хотів висадити собори, щоб ствердити нове утилітарне будівництво, творене горбатими м'язами робітника. А Лесич стверджує насамперед собор. Бо в світі Бажана було тільки ч и с л о, і був тільки роздвоєний Г а м л е т, а в Лесича є Б о г. Тому поезія Бажана, якщо оптимістична, то казенно, а поезія Лесича — не тільки філософія, а й розрада й підтрим самотньому. Тому поезія Лесича знає й чудо, — те, що ніколи не існувало в українській поезії УРСР. Я маю на увазі поезію "Твоїх піль неозорену тугу". Але на місці Лесича я б переставив місцями два цикли його віршів. Це мало істотно, що біографічно вони йдуть у такому порядку, як вміщені в книзі. Що книга тривань постала тоді, коли Лесич був молодший. Діяння поезії виміряється не особистою біографією поета, а біографією світу. У цьому розумінні Книга тривань іде — після Сірих рядків.

Я кінчу малим застереженням: розуміється, поезія Лесича не перекреслює всіх тих поетів, що я простиставив йому. Вона тільки приносить у нашу поезію нову індивідуальність. Якщо з'являються нові школи, вони ростуть з нових поетичних індивідуальностей.

В. Ів. ГРИШКО

УКРАЇНА СЬОГОДНІ

(Нові моменти сьогоднішньої української дійсности)

Умовимось відразу ж: під означенням "Україна сьогодні" будемо розуміти сукупність тих **засадничо-нових** історично-політичних моментів, що характеризують загальну ситуацію нашої Батьківщини в підрадянській дійсності вже після останньої світової війни, тобто — уже після того, як ми, недавні підрядянські громадяни, опинилися у становищі політичних емігрантів.

Що ж, власне, засадничо-нового сталося в житті України після цієї війни?

Як відомо, той вирішальний чинник, який визначає саму суть підрадянської дійсности, тобто, радянська соціяльно-політична система, ні в чому засадничо не змінилась. Тому в основному й українська підрадянська дійсністі сьогодні, уже навіть і без Сталіна, приблизно така ж сама, якою ми її й залишили.

Але все ж є й певні справді нові, й дуже важливі соєю новизною, моменти в цій дійсності, без пізнання й належного усвідомлення яких ми вже не зможемо якслід оцінити цю дійсність і знайти до неї вірний підхід.

Мова тут про **три головні нові моменти** в трьох головних ділянках життя України: у її зовнішньо-політичному становищі, у її внутрішньо-національному стані і в самому складі та психології населення.

Розглянемо ж по черзі ці три головні нові моменти.

1. Нове зовнішньо-політичне становище України в підрадянському світі.

Першим і найголовнішим новим моментом української дійсности по другій світовій війні є факт, що в наслідок неймовірного поширення кордонів радянської імперії цілковито змінилося зовнішньо-політичне становище України в світі. Ця зміна впадає в око відразу ж, коли поглянемо на мапу. Там побачимо, як та криваво-червона фарба, що нею позначається обшар радянських володінь, мов вибурхле з берегів море перекинулось через Україну, затопивши собою на захід від неї аж за Берлін цілу низку країн Европи і лишило Україну геть позаду свого висуненого далеко за Захід кордону. Україна, з межової країни на грані підрадянського і позарадянського світів, перетворилась в одну з країн глибокого радянського запілля, дуже віддалену від нового кордону радянських володінь.

Щоб зрозуміти вагу цього факту, пригадаймо собі ще раз зловіщі слова Сталіна, які він під загальний сміх і оплески своїх опричників сказав у 1936 р. у своїй відомій доповіді про нову конституцію СРСР. Тоді він, визначаючи ті передумови, при яких та чи інша радянська республіка має право існувати на статусі "союзної республіки", сказав: "Поперше — конче потрібно, щоб республіка була межовою, не оточеною з усіх боків територією СРСР. Бо коли за радянською республікою зберегається право виходу з СРСР, то конче потрібно, щоб вона мала можливість логічно і фактично поставити питання про вихід. А таке питання може поставити тільки така республіка, яка межує з якоюсь чужоземною державою і не оточена з усіх боків територією СРСР... Республікам, які з усіх боків оточені радянськими республіками — їм, власне, нема куди виходити зі складу СРСР."

Звичайно, такі окуповані СРСР країни на захід від України, як Польща, Східня Німеччина, Чехословаччина, Мадярщина, Румунія й Болгарія ще покищо, немов би то, не є радянськими республіками, а тільки комуністичними сателітними республіками, але ж не секрет, що властивою метою радянської окупації цих країн є ніщо інше, тільки включення їх в СРСР. Адже, як сказав Сталін, проголошуючи створення радянського союзу 30. грудня 1922 р. — "Союз радянських соціялістичних республік — це прообраз майбутньої Все-

світньої радянської соціялістичної республіки". Це значить, що оскільки згадані нові країни є вже в руках СРСР, питання їх формальної приналежности до СРСР — це тільки питання часу. А це в свою чергу значить, що Україна сьогодні, втративши свою межову позицію на грані радянського й нерадянського світів, опинилась буквально на грані свого буття й небуття, як державно-політична одиниця бодай за самою тією національною формою, яку ще досі зберегалося за нею в СРСР, позбавляючи її національного змісту.

Інакше кажучи, Україна опинилась безпосередньо перед готованою їй самою суттю радянської національної політики преспективою ліквідації її, як окремої національної республіки. Чорні контури цієї розпучливої перспективи вже виразно вимальовувалися були на обрії трагічної долі ряду тих внутрішніх національних республік і областей, що їх ліквдувала Москва негайно ж по своїй перемозі в цій війні...

Але, як то кажуть, нема лиха без добра. І от, навіть така невтішна ситуація України в її новому зовнішньо-політичному становищі в СРСР, раптом виявилася одночасно такою, що в ній несподівано відкрилась для України така багатонадійна можливість, яка стала буквально її щастям в нещасті, її великим історичним шансом.

Справа в тому, що (в наслідок пересунення кордонів радянських володінь) сталося не тільки поширення й кількісне збільшення могутности радянської багатонаціональної імперії. Одночасно сталося також і порушення тієї рівноваги, чи, навіть, переваги основного — російського ядра цієї імперії в порівнянні з іншонаціональними її складниками. Сталося, передусім пропорційне зменшення у відношенні до неросійських елементів того російського елементу, який єдиний був, є і тільки й може бути єдино-щирим носієм централістичної тенденції в радянській імперії і єдино-певною підпорою радянської централістичної влади над різнонаціональними частинами цієї імперії.

Коли за переписом 1939 р., тобто ще до будь-яких приєднань нових неросійських територій до СРСР, росіян у СРСР було нараховано на 8% більше від неросіян, то після цих приєднань у ході другої світової війни, як усі західньо-українські і західньо-білоруські землі, як молдавсько-басарабські терени, як Литва, Латвія й Естонія, як фінські території, як японська частина Сахаліну й курильські острови, як певні монгольські території, тощо — навіть у межах властивого СРСР неросійський національний елемент до такої міри перевищив своєю кількістю росіян, що про перевагу цих останніх уже нема чого й говорити. Але ж разом із цим по своїй перемозі в другій світовій війні СРСР перетворився взагалі в осередок нового, значно ширшого від властивого СРСР, радянського імперіяльного комплексу, у якому під опікою Москви опинились і поляки, і словаки, і чехи, і мадяри, і румуни, і болгари, і, навіть, східні німці. Все це різнонаціональне поповнення СРСР, складене не з яких небудь, але з історично-державних і культурних націй та ще й з міцним протиросійським духом, стало, власне, доповненням неросійської половини СРСР з відомим відосереднім тяжінням цієї половини. Така надзвичайно виросла половина неросійських складників підрадянського світу стала таким турботливим для Москви протиставленням російському ядру СРСР, що його сила на цьому тлі стала явно проблематичною.

Справді, росіяни на цьому тлі все більше починають виглядати національною меншістю. Коли ж до всього додати ще й те, що в сфері цього імперіяльного комплексу опинився цілий 400-мільйоновий Китай, то стане ще зрозумілішим, наскільки тяжкою й хисткою стала для росіян роля панівної нації в підрадянському світі. Власне цим в основному й пояснюється той гістеричний крик російської пропаганди про російську "величність", "вищість", „першість" і т. п., що його розпочав сам Сталін по закінченні війни відомою заявою про те, що, мовляв, "російська нація — найвизначніша з усіх націй Радянського союзу і керівна сила в ньому", і росіяни дістали офіційний титул "великого старшого брата", якому всі інші народи мають "дякувати за щасливе, радісне життя". Звичайно ж, до такої несмачної самохвальби росіяни мусіли взятися не з "доброго життя", а з панічного страху перед своєю все більш очевидною мізерністю на тлі того нового імперіяльного комплексу, у якому, як у тому морі, що його вони випустили з берегів, вони самі ж ризикують тепер втопитись.

Але головне в тому, що ставши перед неймовірно тяжкою до розв'язання проблемою консолідації під своєю владою такого велетенського нового імперіяльного комплексу, Москва з неминучістю мусіла вдатися до тієї самої політики щодо новозавойованих народів, яку вона свого часу вже випробувала на раніш завойованих народах. Себто, вона мусіла, замість негайного приєднання цих народів, не лише дозволити, але й підкреслено підтримувати національно-державницькі прагнення цих народів і вдавати з себе захисника їхнього національного суверенітету. А для цього їй, як ніколи, стали в пригоді всі ті вцілілі ще форми суверенно-державного національного життя тих радянських союзних республік, приклад яких, як прообраз долі нових кандидатів на „союзні республіки", став їй надзвичайно потрібним для наочного демонтрування.

І от, поруч із ліквідацією менших і маловажніших з міжнародньої точки зору національних республік, Москва не тільки не посягнула на видимість суверенности таких національних республік, як Україна, а навпаки — вона поставила, як на одну з найважливіших карт у своїй ризиковній міжнародньо-політичній грі, на карту формальної суверенности української радянської республіки. Так під кінець другої світової війни Україна дістала нове конституційне право безпосередніх міжнародньо-дипломатичних зносин з усіми чужоземними державами через своє окреме міністерство закордонних справ, увійшла, як суверенний суб'єкт міжнароднього права в світову міждержавну організацію Об'єднаних Націй, дістала навіть право мати свою власну армію й своє окреме міністерство військових справ, дістала такі зовнішні атрибути своєї державної суверенности, як окремий прапор, свій окремий державний гимн і т. п.

Дальший розвиток цієї політики демонстративного підкреслення національно-державного суверенітету України у формі української радянської республіки наступив у цьому році у зв'язку з тією внутрішньою кризою в СРСР, що витворилася після смерти Сталіна. Наслідком цієї вимушеної політики маємо такі факти, як те, що вперше в історії УРСР замінено місцевим українцем присланого Москвою росіянина на посаді московського намісника в Україні. А при цьому ще також вперше від часів українізації офіційно засуджено деякі факти русифікації в Україні. Як тепер стає нам

відомо, ці останні демонстративні жести в сторону України були зумовлені внутріпартійною гризнею комуністичних провідників після смерти Сталіна — між кліками Маленкова й Берії. Але тим поважніше стає їх значення. Бо коли такий холодно-вирахований чекістський калькулятор, як шеф таємної поліції Берія, що, як ніхто в СРСР, був найліпше і найбільш першоджерельно поінформований про справжній стан і силовий потенціял неросійських і протиросійських елементів імперії, — отже, коли такий Берія у своїй боротьбі за владу вирішив поставити ставку саме на ці елементи, то це тільки ще раз підтверджує, наскільки ці елементи зросли у своєму значенні в розгрі сил СРСР. Зокрема ж справа Берії відкрила також наскільки серед цих сил поважне місце припадає якраз Україні, про яку в радянській пресі у зв'язку з „викриттям" Берії пишеться, що це він саме „Україну хотів перетворити в основне поле своєї злочинної діяльности". Правда, Берія програв у першій же турі своєї гри, але ж програв він у Кремлі, у Москві, де він, звичайно, виграти й не міг, а щодо національних республік, то там до розгри взагалі ще не дійшло. І характерно, що навіть маленківці змушені продовжувати далі ті самі жести в сторону неросіян, зокрема в сторону українців, що їх започаткував було Берія.

Таким чином, характеризуючи нову зовнішньо-політичну ситуацію України по другій світовій війні, ми мусимо ствердити, що передусім — це ситуація крайньої небезпеки для самого існування решток української, бодай тільки формальної, державности у вигляді УРСР. Але тому, що питання ліквідації української республіки є в нерозривному зв'язку з питанням консолідації нового імперіяльного комплексу СРСР у складі переважаючих російське основне ядро неросійських націй Европи й Азії, ця ситуація крайньої небезпеки є одночасно також ситуацією крайнього напруження національного питання в СРСР взагалі і українського питання зокрема. Це питання концентрується сьогодні на питанні про долю української радянської республіки, значення якої, як прикладу для інших, у зв'язку з розростом неросійської половини підрадянського світу, набуло особливої ваги. Оце разом з фактом нерозривної пов'язаности долі України з долею цілости нового радянського імперіяльного комплексу і є першим і найголовнішим новим моментом української дійсности сьогодні.

2. Новий внутрішньо-національний стан України сьогодні.

Другим і теж надзвичайно важливим новим моментом в сьогоднішній українській дійсності є факт, що в наслідок другої світової війни цілковито змінилась внутрішня національно-політична ситуація України. Ця зміна полягає в тому, що ось уже заходить ціле десятиліття, як перестав існувати будь-який поділ України на "східню" і „західню", на підрадянську й позарадянську, навіть на православну й католицьку. Усі українські землі до останнього ступня і всі українські люди, крім тільки еміґрантів, так чи інакше опинилися в середині одного "східнього", підрадянського світу і навіть переважно в складі одної української радянської держави. Це — безспірний факт доконаної всеукраїнської соборности й уніфікації в рамках одного суцільного державно-політичного тіла, хоч і здійснено це ворожими руками і в ворожих інтересах. Це безперечно фактор найбільшого значення у внутрішньо-національному житті України сьогодні.

При всіх своїх видимих національно-політичних позитивах, цей факт, проте, як і в випадку з перетворенням України у внутрішню частину підрадянського світу, у перших своїх наслідках виявився трагічним. Справа в тому, що наявність значних українських територій і мас у складі таких колись нерадянських і протирадянських держав, як Польща, Чехословаччина і Румунія, довгий час, завдяки намаганням Москви революціонізувати й зорієнтувати на себе ці маси, була фактом, який надзвичайно стримував Москву у виявленні своїх справжніх намірів щодо України й сприяв її поступливій національній політиці в українському питанні. Про це, між іншим, Сталін на 16-му з'їзді ВКП(б) признався досить щиро, коли він, відповідаючи на питання, чому не можна відразу досягти повного злиття різних національних мов і культур народів СРСР в одну мову й культуру, як другу причину після головної (відсутности "перемоги соціялізму в міжнародньому маштабі") вказав на наявність частини України й інших неросійських народів поза межами СРСР. "До того ж, — сказав він, — треба мати на увазі ще одну обставину, що стосується ряду національностей СРСР. Є Україна в складі СРСР, але є й друга Україна, у складі інших держав. Це саме стосується й Білорусі. Невже ж ви думаєте, що питання про українську й білоруську мови можна розв'язати, не враховуючи цих своєрідних обставин?.."

І ось раптом уся Україна безроздільно опинилась в одних руках Москви. Ясно, це надзвичайно спростило й полегшило більшовикам їхнє завдання щодо того, мовляв Сталін, "злиття", тобто знищення української національної культури й мови в користь однієї, тобто, російської, культури й мови. Тому що, поруч із втратою своєї межової позиції, уніфікація України в одній радянській сфері окупацій, стала одною з основних причин того одвертого шаління нечуваної ще досі вакханалії найрозбещенішої русифікації, що її з таким нахабством розпочала Росія в Україні по закінченні другої світової війни.

І тут знову з'явилося щасливе "але", і також і це лихо виявилося не без добра. Справа в тому, що приєднання до української радянської республіки українців Галичини, Західньої Волині й Полісся, Буковини, української частини Басарабії з Очаковом і Акерманом та Закарпаття, з додачею сюди ще й переселених українців з тих українських земель, що лишились у Польщі, означало включення в українську підрадянську родину кругло 9 мільйонів нових українських громадян, тобто — кількість, рівну, чи навіть більшу, від населення таких трьох держав, як Литва, Латвія й Естонія разом, або Болгарія окремо. У відношенні ж до цілости давно-підрадянської частини України, це означає збільшення її українського населення більше, ніж на ¼ частину її попереднього національно-українського складу. Який би не був при цьому великий відсоток втрати українського національного елементу в наслідок більшовицького терору, цей відсоток однак не може бути настільки великим, щоб вирішально відбитись на питомій вазі цього нового українського поповнення в українській радянській державі.

У кожному разі урядова статистика, зокрема числові дані останніх виборів в Україні 1951 р. показують, що тепер Україна має понад 41 мільйон населення — тобто на 11 мільйонів більше, ніж було за переписом у

1939 р. — до приєднань західніх земель, і що **українців** серед цих 41. мільйонів є 86%, тобто — стільки, скільки було за найліпших часів українізації за переписом 1926 р.

Звичайно, у порівнянні з тим, як би мало бути за умов нормального розвитку в обставинах повної української волі, це означає велике загальмування темпів природнього розросту української національности, але в порівнянні з тією катастрофальною тенденцією спаду вниз, що виявилась було після 1933 р., це є все таки зміцнення української позиції супроти росіян в СРСР взагалі і в Українській радянській республіці зокрема.

Але мова тут не стільки про кількісне збільшення українського національного елементу, скільки про його, так би мовити, якісне посилення. Адже маємо тут справу, все таки, з українцями, як не як, доброго, у кожному разі значно ліпшого, ніж підросійське, національного виховання, а головне — це українці, щодо яких щойно розпочато застосування тієї системи переламування національного хребта, яку щодо давніх підрадянських українців уже доведено до найвищої точки.

Правда, песимісти твердять, що більшовики тепер, мовляв, мають таку силу і такий досвід, що процес перемелювання нових підрадянських українців, нібито, йде в них так легко і так швидко, що це не завдає їм особливих турбот. А тим часом факти говорять зовсім протилежне. Такі, напр., останні факти, як усунення московського намісника в Україні — Мельнікова спеціяльно за провал русифікації якраз в західньо-українських областях, або висунення ще донедавна безпартійного і, здається, вихованого також школою українського націоналізму сина Василя Стефаника на посаду віцепрем'єра української республіки, — такі факти є, безперечно, свідоцтвом того, що в переведенні своєї національної політики щодо України Москва ще й тепер, по десятьох роках після приєднання західньо-українських земель, зустрічає там такий сильний опір цій політиці, що змушена признати це, вдаючись до демонстративних тактичних поступок.

При цьому характерно, що, підкреслюючи особливий характер цих своїх поступок, призначених, нібито, спеціяльно для українців західніх областей, Москва, все ж таки, робить ці поступки для цілої України взагалі. Бо ж, напр., усунення Мельнікова, чи призначення Стефаника — це не кроки обласного значення, зроблені десь у Львові, а акти загальноукраїнського маштабу, зроблені у всеукраїнському уряді в Києві. А це означає те, наскільки глибоко й органічно взаємопов'язані і взаємопроникнені всі складові частини з'єднаного в українській радянській республіці єдиного українського національного організму. І це означає також, що національно-політичні труднощі Москви на новоприєднаних частинах України ускладнюють і збільшують її загальноукраїнські національно-політичні труднощі, ослабляючи тим її позицію в Україні й змінюючи тим самим протиросійську позицію українців в Україні.

Таким чином західньо-українські області, всупереч різним песимістичним прогнозам, стали насправді фатально-слабим місцем цілої української політики Москви по другій світовій війні. Це слабе місце стало тим більше небезпечним для Москви, що воно безпосередньо лучиться з тією найтяжчою до розв'язання їй проблематикою найтяжчої їй до опанування частини нового імперіяльного комплексу СРСР, яким є його сьогоднішні комуністичні сателіти. Західньо-українські області, складені з колишніх частин таких володіючих ними раніш держав, як нині сателітні Польща, Чехословаччина й Румунія, стали (як, зрештою, й подібні до них західньо-білоруські землі та прибалтійські республіки) своєрідним клином нових труднощів перших етапів радянізації й русифікації в середині старої, вже перейшовшої ці етапи, частини підрадянського світу. Цей клин, так би мовити, контрабандно відкриває з чорного ходу двері для взаємопов'язання старих стабілізованих і нових ферментуючих елементів двох частин підрадянського світу, вносячи елементи ферментації також і в споріднену собі національно стихію в старій підрадянській частині, порушуючи і в ній рівновагу стабілізацій. Таким ферментуючим чинником для старої підрадянської частини України й стали новоприєднані західньо-українські землі. І в цьому полягає те безсумнівне добро, яким повністю компенсується лихо спрощення й полегшення тотальної радянорусифікації наслідком уніфікації України в одній радянській сфері окупації.

Але головним при всьому цьому є, безперечно, факт самої всеукраїнської соборности, що, як вираз історичної волі всіх розгалужень єдиної української нації, стає в умовах сьогоднішньої підрадянської дійсности України доконаним фактом не тільки в життєвій практиці, але і в свідомості та психіці всього українського народу, нерозривного в своїй долі і в своєму прагненні до волі.

Отже, підсумовуючи, стверджуємо, що доконана всеукраїнська соборність і спеціяльна історично-політична роля колишніх західніх позарадянських частин України в єдиному українському підрадянському світі — це другий новий важливий момент української дійсности сьогодні.

3. Нові українські люди сьогоднішньої України.

І, нарешті, третій, надзвичайно важливий, новий момент у житті України сьогодні.

Цим третім новим моментом є, власне, той новий психологічний тип української людини сьогоднішнього дня, що становить собою вирішальний чинник у цій дійсності. Вірніше, треба було б говорити навіть не про новий психологічний тип, а просто про новий фізичний склад української нації на Батьківщині сьогодні — новий фізичний склад, що, природньо, є також і носієм нового психологічного типу.

Справа в тому, що за останні десятиліття взагалі, а за воєнно-повоєнне десятиліття зокрема, населення СРСР в цілому, а населення України особливо, змінилося, тобто, оновилося, до непізнання. Ще за переписом 1939 р. виявилося, що вже напередодні цієї війни в СРСР кругло половину всього населення складали особи, що народилися вже після більшовицької революції 1917 р. і аж 78% з усього населення почало своє свідоме життя також уже за радянської влади.

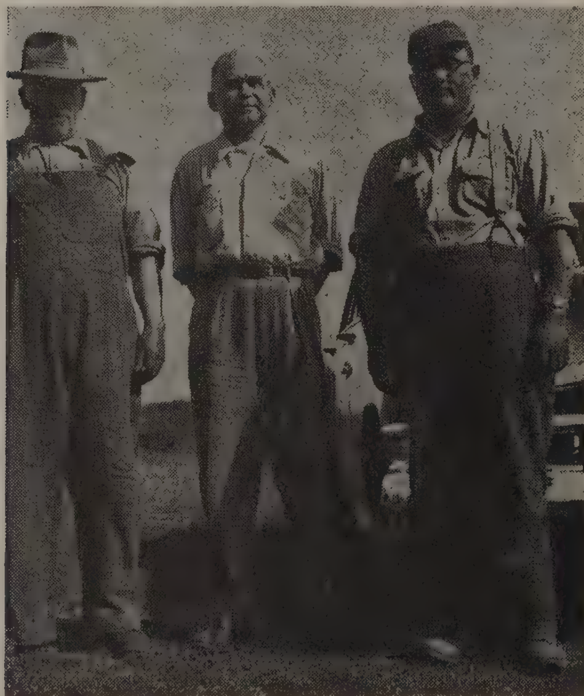
З часу опублікування цих даних минуло до сьогодні вже півтора десятка тяжких воєнних літ і за цей час відсоток людей дореволюційного народження ще більше зменшився і категорія осіб післяреволюційного тобто, підрадянського покоління стала єдино домінуючою категорією населення СРСР.

Як виходить з числових даних останніх виборів в Україні 1951 р. серед українського населення тепер є вже понад 50% осіб, що народилися вже, навіть, в період від 1930 р., тобто, уже не тільки після більшовицької революції але вже й після сталінського т. зв. "ве-

(Продовж. на стор. 18)

“ЗУСТРІЧ ІЗ СПРАВЖНЬЮ КАНАДОЮ” — називає Улас Самчук свою поророж по західній, фармерській Канаді. Змірявши в загальному понад сім тисяч миль, або понад одинадцять тисяч кілометрів упродовж трьох місяців, усіма засобами комунікації, від Монтреалю до Вікторії у Британській Колумбії, він відвідав сотні місцевостей та зробив понад тридцять виступів з доповідями на тему української літератури, а при цьому мав нагоду бачити Канаду зо всіх її боків. Його цікавила перш за все Канада українська, Канада фармерська, Канада піонерська.

У подорожі йому весь час товаришив записник і фотоапарат. Даємо нагоду нашим читачам познайомитися з фрагментами його подорожі, утриваленими апаратом.

Ґроно прекрасних, юних, радісних українок-канадійок з Виткова і Гефорту на Саскачеванщині. Це вже третє, а то й четверте, покоління наших піонерів Канади, але вони все ще живуть культурою своїх предків. Після свята СУМК-у у Виткові, — де вони впродовж двох днів пожинали лаври у грі на сцені, у танках, у співах, у вправах на площі, — вони з повним почуттям своєї краси й привабп стали перед апаратом письменника. Як приємно було б “Новим Дням” мати між ними своїх читачок, бо „Марію”, або „Гори говорять” Уласа Самчука, вони напевне вже читали.

А ці три лицарі, це ані Ілля Муромець, ані Олексій Попович, ані Добриня Микитич: це Улас Самчук у товаристві своїх улюблених героїв — землі, хліба й праці. Це — Ковальський Михайло з Виткова зі своїм зятем. Він прибув сюди ще за часів Франциშка-Йосипа десь із Сокальщини 1909 року. Він має вже дітей, внуків і правнуків і стільки поля, як мав колись князь Потоцький у його “старім краю”. Має дві фарми й повно машин, але він єдиний на всю околицю вживає ще й коней, бо йому “їх шкода” — тих прекрасних тварин праці, що тепер дістали повну й тривалу відпустку, цілковито витиснені з життя машинами. Його атлетичний зять лише посміхається з тестевих сантиментів. Він уже розуміє лиш машини.

А ось знов група патриціїв чисто українського містечка Геффорд на Саскачеванщині. Купець, майбутній Симсон чи Ітон, Сокіл, учитель Шклянка, фармер Федейко та інші перед міським готелем зі своїм гостем, що тільки що зробив їм доповідь про українську літературу. Тема, очевидно, далека від їх щоденного життя, але вони її розуміють і готові завжди сприяти тим, що тією справою займаються. Їм, зрештою, купити книжку це те саме, що нам з вами за цента купити конверта для листа.

А ось і група вже "нових" наших канадійців — гостинна, чудова, культурна родина доктора Лемішки зі Станиславівщини, а тепер мешканців степового, ніби з ковбойського фільму, містечка Вонда біля Саскатуну. Їх буйноволоса пестунка-дочка Мая, найкраща учениця музичної школи в Саскатуні, прекрасно, м'ягко й інтимно виконує симфонії Бетховена. Мистецтво, філософія, теософія — улюблені теми її розмов, дарма, що їй щойно сімнадцять років.

Уявляємо, як приємно У. Самчукові на фармі Василя Свистуна біля Виткова. І прозоре, чисте небо, і свіже повітря, і палюче сонце, і тепле, щойно від корови, молоко і комари вечорами... Скільки наспівалися

вони з романтичним Михайлом Шпаком (праворуч, що править тут за "бідну голоту", про яку любить співати, бо має всього три чверті секції поля щось 450 акрів). Але хоча він і "бідна голота", але десятка доларів це його стандартна норма при жертві на різні національні справи, навіть і на літературу. Капелюх, що його має на собі їх гість, є також Михайлів, що на цей раз позбавлений своєї основної окраси.

І нарешті сам Витків на Саскачеванщині — дитина Виткова на Сокальщині, безконечний, хвилястий, з кущами вічно молодої осичини, краєвид. Церкви та елеватори творять стандартну його оздобу: "Хліб для душі і хліб для тіла", — кажуть витківці. Улас Самчук закоханий у цю поему життя, що так і проситься на папір. І ми віримо, що У. Самчук таки напише роман про нашу Канаду.

В. Ів. ГРИШКО

УКРАЇНА СЬОГОДНІ

(Продовж. з стор. 15-ї)

ликого перелому". Відсоток же осіб, що почали своє свідоме життя вже під владою Сталіна, став домінуючим. Це, зрештою, зовсім зрозуміло, коли взяти до уваги, що людям, які народились разом з народженням радянської влади, сьогодні вже кінчається 36 років, тобто, це вже зовсім не молоді, а середнього віку люди, поважні батьки родин і керівники всіх ділянок життя. А особи, що народились у 1930 р., в році сталінського "перелому" — це також уже люди, які відбули військову службу і є сьогодні основними солдатськими й офіцерськими кадрами радянської армії. Ба, навіть, ровесники т. зв. "сталінської конституції" сьогодні вже студенти.

Що означає така зміна фізичного складу населення нашої Батьківщини?

Це означає, що основна, домінуюча маса сьогоднішніх українців — це люди нового психологічного типу, виховані нічим іншим, тільки радянською школою, і сформовані нічим іншим, тільки радянською системою життя. І це, між іншим, люди, більшість яких, так чи інакше, перейшла через комсомол, через цю масову організацію комуністичного вишколу молоді, в статуті якої, між іншим, сказано, що метою всієї її діяльности є "підготовити кожного свого члена до вступу в лави комуністичної партії, вступити до якої є найбільшою честю для комсомольця".

Так, більшість цієї молоді перейшла й переходить через комсомол, бо більшість її перейшла й переходить через фахові середні й вищі школи та через армію, де комсомол є невід'ємною ланкою радянської системи виховання. Відомо ж бо, що з часів реформи системи радянського виховання в роках 1932-1935 комсомол, який тоді перетворено в масову виховну організацію молоді, став звичайною складовою частиною шкільництва, коли вступ до комсомолу для молодої підрадянської людини в період її навчання перестав бути актом її свідомого вибору, як це було ще для молоді до тридцятих років, а перетворився майже в простий автоматичний акт, якого ця людина, якщо вона переходила повний цикл навчання, так чи інакше, не могла оминути.

Починається це з того, що від часів згаданої реформи в кожній школі, як в місті, так і на селі, всі учні автоматично, як правило, організуються в загони т. зв. "юних піонерів", якими керують спеціяльні т. зв. "піонервожаті", що є звичайними платними шкільними робітниками, нарівні з учителями, а "піонерські заняття" є звичайними шкільними заняттями. Але організація юних піонерів, згідно її офіційного статутового призначення, є "резервом і зміною комсомолу". У таких юних піонерах, як подає урядова статистика, перманентно перебуває понад 10.000.000 дітей від 9 до 15 років, тобто фактично всі діти у віці обов'язкового відвідування школи і це є перманентний "резерв і зміна комсомолу". До комсомолу з піонерів учні не вступають, а їх урочисто "передають" комсомолові і це є акт, відмовитись від якого вважається чимось неприпустимим. Тільки ті учні, які по досягненні 15 років і закінчення неповно-середньої школи не йдуть вчитися далі, можуть не потрапити до комсомолу. Але й таких, як правило, мобілізують за законом про т. зв. "трудові резерви" в школи фабрично-заводського навчання (ФЗН) і там вони таки стають комсомольцями, бо ФЗН, як правило, стовідсотково комсомолізовані і є під опікою комсомолу. Тіж, що після неповно-середньої школи йдуть вчитися далі, як правило, опиняються в комсомолі шляхом урочистої "передачі" їх комсомолові (хоч і з формальною подачею заяви про вступ) і там вони, якщо їх не виключать (а виключають дуже часто) за різні порушення дисципліни, перебувають до закінчення своєї фахової освіти. Після того більшість із них автоматично відпадає від комсомолу через переростання комсомольського віку, а меншість за спеціяльним добором "передається" з комсомолу в партію.

Так само автоматично відбувається комсомолізація молоді і в кадрових частинах армії, зокремаж у спеціяльних родах військ, як фльота і особливо авіяція,

а також у всіх офіцерських школах. За урядовими даними ще до війни всі кадри авіяції були комсомолізовані на 100%, а кадри фльоти близько 100%. Підчас же війни у всіх частинах армії, як серед офіцерів так і серед солдат, комсомолізація і, навіть, партизація відбувалась перед кожним боєм під гаслом: "Іти в бій з комсомольським, або партійним квитком!"

Такий стан з комсомолом, тобто з комуністичним вихованням, підрадянської молоді сьогодні. Згідно відомостей, оголошених на останньому з'їзді комсомолу України, в Україні сьогодні є 2.800.000 комсомольців, при чому, як відомо з попередніх офіційних даних, понад 74% з них — українці. Це число комсомольців в Україні відповідає приблизно саме тій кількості української молоді, яка в цей час є в різних середніх і вищих школах та в армії. Алеж треба мати на увазі, що комсомол не постійна, а перехідна організація, куди вступають, досягнувши певного віку, і звідси вибувають, перерісши цей вік. Перебування молодої людини в комсомолі у віці між 15 і 25 років триває від одного, чи, навіть, і пів року, до десяти років, а в середньому, коли врахувати велику плинність через дуже часте обривання нормального процесу навчання й виховання в біографії цієї молоді, а також через ще частіші виключування за дисциплінарні й побутові порушення, звичайно перебування в комсомолі триває яких 6 років. Отже, коли взяти середнє число комсомольців, рахуючи, навіть, тільки з часу найбільшої масовости комсомолу, тобто від тридцятих років, то й то виходить, що досьогодні через комсомол перейшло, або є ще в ньому, приблизно 8 мільйонів молодих українців. Коли ж до цього ще додати й тих колишніх комсомольців, які перейшли через комсомол до 1930 р., а таких за перших двоє шестиліть, згідно відомостей з різних комсомольських з'їздів, було не менше від трьох мільйонів, то, враховуючи навіть якийсь мільйон так чи інакше зникнувших (в тому числі, між іншим, і серед нової еміґрації), то загальне число теперішніх і колишніх комсомольців в Україні на сьогодні дорівнює приблизно 10.000.000 осіб. Це приблизно ¼ частина цілого сьогоднішнього населення України, яке, як ми вже подали, на 78% складається сьогодні з людей, що почали своє свідоме життя під радянською владою і, навіть, під Сталіном, отже — підлягали процесам масової комсомолізації. Інакше кажучи, сьогодні вже приблизно кожен четвертий молодий українець є колишнім або сьогоднішнім комсомольцем.

Але так виглядає справа з населенням взагалі. Коли ж узяти спеціяльно певні категорії сьогоднішніх українців, зокрема ж ті, що в повному розумінні цих слів становлять собою сьогодні вирішальні кадри на вирішальних ділянках життя в Україні, тобто, високоосвічені кадри командного складу армії, промисловости й державно-адміністративного апарату, то там відсоток людей, що перейшли, чи переходять через комсомол, не тільки далеко перевищує відсоток незачеплених комсомолом, але є всі дані, щоб твердити, що в одних ділянках це означає 100%, а в інших — близько 100% колишніх і теперішніх комсомольців. Але ж є ще й партія. Партійний прошарок, звичайно, не такий великий, але все ж і цей прошарок серед українців треба рахувати цифрою не меншою від 1 мільйона, маючи на увазі також і колишніх партійців та кандидатів партії. У згаданих же попередньо вирішальних ділянках їх відсоток особливо великий і напр. серед директорів підприємств, згідно офіційних даних ще з 1936 р. дорівнював 99.9%.

Таким чином вихованців і членів організованої комсомольсько-партійної системи в Україні сьогодні треба уявляти собі вже не у вигляді такої собі випадково наророслої тоненької плівочки чужородного елементу, як це ми собі звикли уявляти, пригадуючи дотридцяті, або, навіть, і тридцяті роки, а у вигляді ґусто перемішаної з усім населенням маси звичайних середніх українців, та ще й, навіть, найбільш освіченої та фахової маси. І коли досі багатьох на еміґрації жахали наші слова про "українські кадри **під** КП(б)У і комсомолом", то сьогодні ми мусимо сказати, що це вже українські кадри **в середині** цих "КП(б)У і комсомолу". Хоч би як це нам було не до смаку, але так є і тут, як то кажуть, "нема ради..."

Ясно, що психологічний тип цих кадрів, цієї маси, великою мірою відрізняється вже не тільки від того типу, що його виплекала й плекає еміґрація, але й від того типу, який був ще значним і на Батьківщині до цієї війни.

Які ж головні риси цього нового типу?

Головною характеристичною рисою цього нового психологічного типу є передусім стартування всіх думок і настроїв людини цього типу ні від чого іншого, як тільки від підрадянсьеої дійсности і тільки від радянського способу думання й бачення речей. Відмінно від свідомости попередніх поколінь, які знали щось інше, ніж підрадянська дійсність, і своє заперечення цієї дійсности виводили, так чи інакше, з порівняння із тим іншим, звідки виникали й бажання чогось ще іншого, свідомість цього покоління, чи, навіть, уже цих, кількох нових поколінь підрадянської формації базується тільки на знанні єдино відомої їм підрадянської дійсности, **і тільки на цій єдиній базі можливе їхнє заперечення цієї дійсности** (підкр. наше. **Ред.**).

Але чи існує й чи можливе взагалі якесь заперечення цими людьми тієї дійсности, у якій вони родились і яка їх виховала?..

Серед нас є не мало таких песимістів, які, почувши про такий, як це було показано щойно, комсомольський склад і тип цих сьогоднішніх українських людей, тільки махнуть безнадійно рукою. Мовляв — де ж таки: комсомольці, бісової віри діти, що вже доброго від них можна чекати?.. Але...

І знову це рятівниче "але"... Але ж справа в тому, що ми були б неоправдано зависокої думки про підрадянську дійсність, якби ми думали, що ця дійсність мусить виховати конечно тільки відданих їй людей. Навпаки — ця дійсність, така, якою вона випала якраз на долю сьогоднішнього провідного покоління український людей, була і є саме такою, що в ній могло виховатися що завгодно, тільки не відданість їй. Не треба забувати, що це покоління саме входило в життя, входило до отого самого комсомолу, коли в СРСР якраз шаліла найжахливіша "Вартоломіївська ніч" сталінської "єжовщини", коли щодня розвінчувалися, падали й розбивалися в пух і прах один за другим ті радянські божки, до яких їх учили молитись, і коли змінялися, як брудні рукавички, один за одним радянські гасла і сьогоднішні "непомильні правди" радянської офіційної ідеології завтра ставали вже непростимим гріхом. У такій атмосфері, звичайно ж, не зміцнювалась, а навпаки, розхитувалася й тратила ґрунт всяка віра в будь-яку "божественність" радянських ідеалів взагалі. Чи могло це родити відданість, щиру ідейну

відданість такій дійсності? Ні, це могло родити страх, покору, пристосуванство, дворушництво, але не відданість і віру. І не даром ще перед війною відсоток колишніх комсомольців серед в'язнів концтаборів був майже таким самим, як їх відсоток і в інших ділянках підрадянського життя. Взагалі ж шлях від комсомолу до тюрми для підрадянської молоді цього покоління був простіший і більш утоптаний, ніж, напр., шлях від комсомолу до партії.

Та вирішальним у біографії цього покоління були, звичайно, переживання і досвід цієї війни. Як би там не було, а все таки це покоління в Україні бачило на власні очі здихаючого півтрупа радянської влади в часи її агонії в перші роки німецько-радянської війни, бачило її внутрішнє безсилля і її кричуще безглуздя. То дарма, що це ж саме покоління бачило потім і перемогу цієї влади. Але ж воно бачило, якою і чиєю ціною здобувалась ця перемога і кого й від чого "визволяла" ця влада та чим вона ощасливлювала "визволених". Все це вони, ці українські підрадянські люди дуже добре бачили і все це вони добре знають. І, звичайно, вони стоять при переможцеві, бо ж, зрештою, переможця не судять, а судить він — переможець. Але це зовсім не значить, що вони цьому переможцеві віддані. Ні, вони мають свою думку про нього і ця думка, безперечно, саме така, на яку він, цей переможець, заслужив. Але вони навчені жорстокою підрадянською дійсністю бути мудрими, як змії, і терпеливими, як мудреці.

Щодо національної свідомости цих людей, то це передусім свідомість своєї приналежности до **державної** нації на базі якраз отого існування і демонстративного підкреслення в радянській дійсності формальної суверенности Української радянської республіки. Дарма, що, як ми це знаємо, ця формальна суверенність є лише наслідком вимушеного національно-політичного маневру Москви. Але ця суверенність існує у свідомості сьогоднішнього підрадянського українця, і українське представництво в ОН, де його визнають 56 держав світу, і українська конституція з її правом виходу з СРСР та іншими атрибутами "суверенности в потенції", і український радянський прапор та гимн — все це речі, які роблять для сьогоднішнього українця факт його українства безсумнівним і самозрозумілим. І, хто знає, чи така форма національної свідомости не більше плідна майбутніми позитивними наслідками, ніж свідомість сантиментального плаксійства з приводу своєї **уявної** бездержавности й меншевартости.

Що ж до протиставлення з рамени цієї усвідомленої української суверенности імперіялізмові Росії, то в цьому напрямкові підрадянських українців сьогодні найкраще виховує, власне, сама щоденна підрадянська дісйність. Люди ж бо ці мають очі, щоб бачити, і мають вуха, щоб чути. І коли вони мусять, напр., слухати і самі повторювати постійно до безконечности обридливо-нудні й цинічно-лицемірні "подяки великому російському старшому братові за щасливе й радісне життя", а при тому бачити, як українського поета розпинають за звичайнісінький заклик "любити Україну", а російському поетові в цей же час видають Сталінську премію за пісню про те, що "Росія лучше всех" і цю пісню мусять співати також і українці, — коли вони все це бачать і чують, то можна бути цілком певним, що вони, просто, не такі вже наївні телята, щоб не зіставити свої конституційні права з своїми практичними можливостями і щоб не зробити з цього собі належних висновків. Безперечно, вони ці висновки роблять і не дарма стільки різних "націоналістичних" гріхів знаходять у таких консомольських українських журналах, як "Дніпро", або, навіть, у таких наймолодших українських поетів-комсомольців, як хочби у 18-літньої Валентини Ткаченко, що про її збірку віршів "Дівоча лірика" пише рецензент так: "Звідки це в молодої радянської поетеси взялося таке протиставлення України Росії, як "рідного краю" — "чужині?.. У цьому, хоч і несвідомому протиставленні України Росії, у цьому національно-обмеженому розумінні батьківщини — велика ідейна хиба збірки". ("Літ. газ." 15. травня, 1947 р.).

Звичайно, національне протиставлення України Росії в людей цього типу ще не завжди усвідомлене політично і живе воно більше в сфері самих хаотичних почувань, тому не один із них міг би сказати про себе словами Сосюри:

> В мене на кашкеті зірка п'ятикутня,
> а на серці — тьма...

Але і в цій тьмі в наслідок тісного стику цих людей з тією новою ідейною стихією, яку принесла в Україну ця війна і трирічне перебування України поза радянським світом у цій війні, зокрема ж також зустріч і взаємопов'язання з своїми ровесниками з новоприєднаних західніх областей — і в цій ідейній тьмі витворюється певна ясність, яка, безперечно, робить цих нових українських людей з комсомольськими і навіть партійними квитками в кишенях, багатонадійною силою майбутніх рішень української національної долі...

Багато ще важливих речей можна сказати про цих нових українських людей у пляні психологічно-політичної аналізи, але це вже виходить за рамки нашої теми. Обмежимося ж тут самим простим ствердженням того факту, що новий психологічний тип української людини сьогоднішнього дня в Україні, витворений наслідком цілковитого оновлення самого фізичного складу сьогоднішнього українського населення — цей тип є в основному продуктом радянського виховання і радянської системи життя, тому його політична й зокрема національна свідомість є також своєрідним витвором тієї дійсности, у якій він формується. Але ця свідомість, хоч вона й підрадянська, безперечно, **не радянська свідомість**, а вона — **українська свідомість**, що в силу самої логіки речей у сьогоднішній підрадянській дійсності **розвивається в напрямку неминучого і повного скритої вибухової сили протиставлення України — Росії.** От у цьому й полягає той третій, надзвичайно важливий новий момент у житті України сьогодні, який ми повинні знати й належно оцінювати в наших поглядах на сьогоднішній український народ.

Так виглядає Україна сьогодні і такою ми мусимо її бачити та брати до уваги в усій своїй політичній праці для неї тут, на еміґрації. З так баченої і так зрозумілої сьогоднішньої української дійсности мають випливати й наші відповідні завдання, метою яких є ніщо інше, тільки одне — Україна сьогоднішнього дня.

Як ми бачили з попередньо сказаного, становище її, нашої Батьківщини сьогодні у всіх трьох головних нових моментах її сьогоднішнього життя є крайньо небезпечне і крайньо напружене. Але в той же час не тільки нема ніяких підстав до песимізму й невіри в її краще майбутнє, а навпаки — сьогоднішній день України є пречистим показником того, що, наперекір усім найгіршим для неї обставинам, сама історична

доля дає їй також і цілий ряд нових багатонадійних можливостей і добрих шансів для її боротьби за кращий завтрашній день, до якого неухильно прямує наш незламний народ.

І сьогодні, перед лицем грядучих вирішальних подій, ми можемо з певністю й твердою надією на це краще завтра працювати для його скорішого приходу, висловлюючи свою певність і віру словами сьогоднішнього українського підрадянського поета підрадянського покоління:

Ні, ні!
Ти не поникнеш у вогні,
Де голод, мор, зими пурга,
Моя Вкраїно дорога!..

Від редакції: Ця стаття — доповідь Василя Ів. Гришка на третьому З'їзді СУЖЕРО (Союз українців жертв російського комуністичного терору), що відбувся в Торонті 5-7 вересня ц. р. Доповідь містимо без усяких змін і скорочень. Щиро вітаючи Василя Івановича Гришка, — цього безперечно одного з найкультурніших наших журналістів, — у числі наших співробітників, ми мусимо, однак, застерегтись, що не поділяємо думки нашого Шановного Автора про те, що "Усі українські землі до останнього ступня і всі українські люди, крім тільки еміґрантів, так чи інакше опинилися... в складі однієї української радянської держави." Вважаємо це за звичайний недогляд, бо ані Холмщина й Підляшшя, ані Лемківщина, ані Пряшівщина в УРСР не входять. Не входять в УРСР також і чимало районів на півночі й на сході України. Не входить до неї й Крим та деякі українські райони Басарабії, бо Ізмаїльська область далеко не охвачує всіх українських земель цього краю. Про причини такого стану в цій примітці говорити нема змоги. Заявляємо тільки, що редакція з цим твердженням не згодна і відповідальности за нього не бере.

О. ГОРЯНКА

ВАСИЛЬ З БОКОВЕНЬКИ

Василь букарив пар. Багато разів уже обігнався і відчував утому, та й коні не так щиро тягнули. Дійшовши борозни, спинив арденів. Їхні широкі лискучі спини трохи парували, але очі лагідно й довірливо дивилися на хазяїна. Він поправив хомута на Ворончику і поляскав по шиї, а той, примруживши вії, задоволено струснув шкірою. Василь усміхнувся й нагнувся над букарем. Чорні масні скиби тьмяно вилискували в борозні. Василь узяв вогку грудку й розтер її між пальцями.

— Ну й земля... Прямо тобі масло, хоч на хліб намазуй, — радісно хитнув головою.

Почистивши лемеші, розправив спину, витер спітніле чоло і глянув навкруги.

Відпочиле за ніч сонце взяло на золоті списи свої ніжну намітку ранкових туманів і кинуло в блакитну глибінь, де вона безслідно розтанула. Жайворонки квапливо калатали в кришталеві дзвони, несамовито били в срібні цимбали, підносились угору і припадали до землі, закликаючи увесь світ поглянути на диво-чудо, на Жар-колесо, що викотилось з вогняного моря по той бік біловерхих гір.

На змаг з небесною красою стала земля. Сяючи відродженою юністю, прокинулась вона після довгого зимового сну і тепер приміряє та розстеляє розкішні убори свої. Затканий картатими ланами степ зникав за голубою запоною обрію. Незмірну широчінь його перетнула розлога балка, на дні якої, попід садами, появилась прозора Боковенька. Наче бані чудесних церков височіли з балки, засніжені рясним цвітом, старі груші і яблуні та шпилясті дзвіниці тополь.

Ліворуч Боковеньку спиняла гребля, завуальована ясною зеленню верб, що задивилися в таємничу глибочінь тихого плеса. Далі балка ховалася в темних соснах дендрологічного парку, який, неначе величезний смарагд, красувався серед оксамитових ланів. Просто, за балкою, вишикувались білі хатки невеликого селища, а за ними, аж до обрію, на якому химерною гусінню димів потяг, знову послався степ. Праворуч, розсуваючи лани, ввігнався клин Тищенківського ліска, а внизу, по схилах, сіріли порослі мохом та лишаями скелі, де хтось засмучений розгубив сірозелені книшики молодила. Навколо пливли бентежні пахощі розімрілої землі, весняних трав і квітів, на яких метелики сушили відволожені за ніч крильця свої.

Василь з насолодою пив свіже, п'янке, як трунок, повітря. Серце йому билося рівно і спокійно. Всією істотою своєю відчував він повноту й радість життя. Озимий хліб щасливо вихопився з суворої зими і тепер зелені килими його тремтіли дрібними хвилями. Рівною густою щіткою висипала ярина і щодень міцнішала, вбираючи тепло. Чорні пари набиралися життєдайних соків, щоб налити ними зерно, яке ляже в їхнє пухке тепле лоно. Він знав, що за щиру працю поллється в засіки пахуче золото.

Ще цього літа Василь мусить поставити клуню, без якої не можна обійтися в його, хоч і молодому, але міцному господарстві. Три роки тільки минуло, як відділився від матері, а вже не поступається перед старими господарями. Та й недивно: він і Тетяна — молоді, здорові і при роботі руки їхні крешуть іскри. Він на полі, вона в господі — зранку до вечора дбають.

Василь мимохіть поглянув у напрямі своєї хати. Сизий димок кучерявився за ліском — це Тетяна готувала сніданок. Тепла хвиля спогаду про першу зустріч з нею затопила його.

Це сталося на Зелені Свята. Він зайшов до її брата Михайла. Від пахощів чебрецю, лугової трави й клечання хата була якась незвичайна, таємнича. Раптом надворі задзвеніли дитячі голоси й веселий сміх обізвався до них, брязнула клямка й через поріг скочила ставна дівчина, за нею гнались двоє Михайлових нащадків. Побачивши чужого парубка, вона стала, сховавши під довгими віями вогники сміху, що бризкали з очей.

— А ось і Тетяна! — зрадів Михайло. — Чому так пізно?

— Засиділись гості, — відповіла, привітавшись, дівчина.

Розмовляючи з Михайлом, Василь нишком поглядав на Тетяну і одного разу їхні погляди зустрілися. Заскочена несподіванкою, вона зашарілась густим рум'янцем, що палив їй шию, вуха й відбився в очах, над якими, ніби крила ластівки, заломилися чорні брови. Ще й досі не втратила вона цієї дівоцької звички червоніти, коли він спиняв на ній свій захоплений погляд.

Василь усміхнувся, згадавши первака свого Толю, що так кумедно замість корова вимовляє "конова", і подумав, що треба якось урвати часинку і зробити таки малому возика. Далі думки Василеві повернулись до господарських справ: поки не запізно відвезти до млина пшеницю, неодмінно сходити до Павла й подивитися на жатку, що одна на двох... Баритися нічого — весна швидко відцвіте, а там і літо набіжить, жнива надійдуть.

Край ліска забіліла хустка. Це Тетяна несе сніданок. Він надів коням шаньки і сів на межі. Солодкий спокій огорнув його. Рої блискотливих комах вели танок над ранніми квітами, що млосно розкривали свої запашні віночки. В торішньому бур'яні застигла зелена ящірка. Тільки несміливий посвист ховрашка та хрумкання коней порушували врочисту тишу.

Ось уже зовсім близько Василь бачив Тетяну. Вона йшла назустріч сонцю, що золотило її волосся. Вчепившись за спідницю, за нею дибав Толя. Спритно підхопивши сина під руку, вона перескочила рів і блиснула білою піною зубів до чоловіка.

— Дочекався? Та це через нього — прокинувся ні світ, ні зоря і от мусіла з собою брати, — дорікала, а в голосі бреніла материнська гордість.

— Нічого, це ж він хотів допомогти батькові. Чи не так, сину?

— Помогти батькові... я вже великий! — гойдаючись на батьковій нозі, белькотів Толя.

Тетяна хутенько розіслала білий рушник, а на ньому запарували масні плачинди та глечик пареного молока. Запахло свіжезбитим маслом.

Василь відчув, що дуже голодний. І в ту ж мить у роті повно слини. Вона заливала горло, корчі зводили щелепи. Він похапцем згортав тонкі плачинди, один по одному клав їх у рот, як у прірву кидав. Що більше їв, то більше хотілося їсти... Їсти, їсти, ще і ще їсти... Велика купа пирогів заслонила весняний ранок, усміхнене Тетянине обличчя й чорняву синову голівку. Непереможне почуття голоду поняло Василя. Він жадібно кусав великі кусні пирога і жував їх, але ніяк не міг проковтнути. Роздратований, напружився і щось раптом різонуло в горлі...

Від нестерпного болю він прокинувся...

Спухлий язик не вміщався йому в роті. Він повів навколо очима і, спинивши погляд на брудних шибках, по яких немов сирітські сльози скочувалися краплини дощу, знову стулив їх. Яскравий сон викликав спазми у шлунку. Все тіло нило й боліло.

Жалісний стогін змусив його ще раз розплющити очі. На полику, коло печі, лежала людина. Зеленасте набрякле обличчя, наче брудна ганчірка, звисало капшуками, тільки гарні брови — крила ластівки — чорніли над покаліченими синіми повіками. Це була Тетяна. Побіч неї ворушилась купа лахміття, з нього чути пхикання та посапування. Це двоє менших, Віталій і Рая, шукали тепла біля материного тіла.

По кутках сіріло волохате павутиння, по голих стінах чорніли цвяхи, на яких недавно ще трояндами цвіли мережані й вишивані рушники, а на покуті, де сяяли колись ікони, ятрились рани від кілків. Нетоплена піч пожадливо роззявляла холодні челюсті, на давно немазаній потрісканій долівці коржами позапікалась грязюка. Важкий голодний дух труїв легені, затьмарював свідомість.

Василеві боляче навіть ворухнутися, кожен суглоб викручує, руки й ноги подеревіли, а мозок свердлить одна тільки думка: "Їсти, що їсти, де взяти їсти?.."

А ще ж недавно в цій самій хаті буяло життя, зранку й до вечера розлягалися пісні Тетянині, дзеленчав веселий сміх дитячий. Ще так недавно пахощі смачних страв приємно лоскотали ніздрі. Ще так недавно...

В пам'яті виразно зринули оті прокляті збори, на яких представник з району вперше запропонував записатися до колгоспу охотою, інакше... Ніхто тоді не надав ваги тому звичайному слову "інакше", і тільки згодом усі зозуміли його жорстокий зміст.

Дальші події розгорталися блискавично: спершу "плян до двору", потім усуспільнення землі, пізніше — худоби.

Він пам'ятає той турботний день, коли Ворончик з Гнідою востаннє ночували в його стайні. Кілька разів на ніч виходив він до них, підстеляв сухої соломи, чистив щіткою, давав смачної обмішки. Коні наче передчували неминучу розлуку: Ворончик м'якими губами ніжно торкався його руки, а Гніда уважно водила за ним вогкими синюватими очима.

Розчулений повертався до хати й лягав, тамуючи важкі зітхання. Тетяна теж не спала. Притуливши уста до самого вуха, шепотіла йому, щоб дітей не розбудити, слова втіхи, хоч і сама вболівала за Мурою, з якою теж мала розлучитися.

— Нічого, Василечку, не журися, любий! Якось буде, не таке воно страшне як здається. Проживемо й без худоби...

— Ех, Тетяно! Що то за господар без худоби?

— А ти думаєш це надовго? Хіба вже такі нерозумні люди сидять у районі? Мине небагато часу й вони побачать, що гуртове — чортове, і на старе повернуть.

—Коли б же так...

— Так і буде! А покищо якось переб'ємося. Маємо хліб, картоплю, квашенини повні діжки, сальця трохи... Що ж нам ще треба? На Різдво заколемо кабанчика. А там і весна, у садку будемо поратись. З твоєї шкілки теж зиск матимем. Тепер твої щепи більше купуватимуть, бо всі не нахваляться.

— Добре ти мудруєш, Тетяно, та не знати, як воно буде... А що діти без молока сидітимуть, то це вже так.

— Ну й що ж, посидять трохи, а на весну отелиться Зірка.

— А без землі ж як житимем?

— І земля буде! Покищо роботи вистачить у городі та садку. Може доведеться самотужки копати, якщо тягла не добудемо зорати. І то нічого! Хіба сил не маємо, Василю?

І вона ніжно гладила його м'язисті руки.

Попрощався Василь з кіньми, а кілька день пізніше Тетяна з коровою. Потім загадали звозити до колгоспу пашу. Шкода було зеленого й запашного, як чай, сіна. Проте, одвіз, залишивши трохи для Зірки. А за тиждень виконавець наказав везти й решту. Даремно Василь доводив, що не матиме чим годувати телицю, на це не зважали.

Ковтаючи сльози, різала Тетяна січку майбутній корові і все ще вірила в справедливість, не хотіла коритися тузі, розважала себе й чоловіка, що все буде гаразд.

Коли одного разу Василь, повернувшись із зборів, розповів про постанову здати всі лишки хліба, вона й тоді не занепала духом.

— Не журись, Василю! Де в нас ті лишки? А коли, на їхню думку, що й найдеться і будуть брати, то й нам щось залишать. А на той рік видно буде...

На бідкання сусідки, що все до крихти заберуть, обурено казала:

— Чи ти не з'їхала з глузду, Мотре?! Де ж таки видано, щоб усе забирали? Ніколи я цьому не повірю!

Та не довго довелося ждати, щоб повірити. По дворах пішла комісія трусити "куркулів" і "підкуркульників".

— Це ти так лишки здав? — розгрібаючи ціпком купку зерна в кутку засіка, пінився уповноважений.

— Звісно, здав. А це мені по закону на харчі залишили, — стримано відповідав запитуваний.

— Закопав десь не один десяток пудів, а тепер — закон? Я тобі покажу закон! Ану, комса, понишпор!

І "комса" нишпорила: колупала долівку, розвалювала комін, шукала в скрині, на горищі — забирала все...

Удень біля сільради товклися приголомшені, спантеличені люди. Після добрих штурханців наганом під боки, обливання водою на морозі та іншої "пропаґанди", вони "одноголосно з ентузіязмом" записувалися до колгоспу. А вночі знову ґвалтували по селу собаки й лунало голосіння. То викидали з хат розкуркулених, звозили їхнє майно до колгоспної комори, а похмурих дядьків з міцно сціпленими зубами, заплаканих жінок і переляканих дітей отарою гнали на станцію й набивали повні вагони, які зникали в страшному невідомому...

Не минули й Василевого двору: попливло і з нього все надбане впертою працею.

Вмиваючись дрібними, перебирала Тетяна вузлики з горохом, квасолею й маком, що залишала на насіння. А змарніла й висохла Мотря, зайшовши до хати, хрипіла:

— Ну що, повірила тепер?

Рятуючи життєдайні вузлики й разом з ними себе й дітей своїх, мусіли записатися до колгоспу. Але жалюгідні запаси так хутно танули, що Тетяна не вірила очам своїм. Перемололи послід, залишений курям, яких згодом теж усуспільнили. Хліб напів із землею був смачніший ніж колись із просіяного пшеничного борошна. Щоб протягнути його далі, домішували просяної полови, від якої дерло в роті й бубнявіли животи. Поміняли в місті кращий одяг й різне начиння на сухарі, думали дотягнути до щавлю, лопухів і калачиків, та не зчулися, як і поїли. І от тепер, на порозі весни-рятівниці вся сім'я лежить покотом.

— Ма-а, їсти-и, їстонь-ки, — ніби з могили долинув тоненький жалібний писк.

Сині Тетянині повіки здрігнулись. Хвиля невимовного страждання прокотилась по землистих лицях. Вона поворухнулась і, трудно спираючись на пухлі руки, підвелась і сіла. Важко відсапуючись, безтямно дивилась у землю. Новий писк з-під манаття видавив кілька каламутних сльозин з побляклих очей її.

— Василю, чуєш, Василю? — покликала тихо.

— Я не сплю, — обізвався той, не повертаючись.

— Оце тільки згадала... як молотили сочевицю, то я зметини під стару віялку висипала, думала одвіяти, та й забула... Піди поглянь, може й не забрали...

Василь підвівся, накинув на плечі якусь лахманину й вийшов з хати. За деякий час уніс відро землі, у якій де-не-де рябoтіла сочевиця. Діти миттю позлазили з полу і припали до відра. Схудлими ручками, наче курчатка, греблися в тій землі, вибирали солодкі зернятка і пхали їх в рот.

— Пождіть, дітки, пождіть, ось переберемо й хіба ж таку смачну юшку зваримо! — спиняла дітей Тетяна.

Незабаром у печі палахкотів веселий огонь, а в чавуні клекотіла юшка. Приємні пахощі вареної страви розлилися по хаті і підбадьорили всіх. Потім сиділи біля столу, сьорбаючи гарячу каламутну рідину, у якій сочевичні зернятка ганялися одне за одним.

— От коли б ще з місяць протягнули, а там би ховрашків виливали, жабурниць ловили, — мріяла вголос Тетяна, поглядаючи на старечі обличчя дітей, серед яких не було вже старшого, Толі... Як пішов до міста, та й досі...

Щойно скінчили їсти, як у вікно хтось постукав і покликав хазяїна. Василь вийшов. Повернувшись через деякий час, він радісно сказав Тетяні, що Пилип Андрієвич купив у них вулики і показав кілька зім'ятих папірців. Всі повеселішали.

Підживлений гарячою щербою і несподіваною удачею, Василь відчув у собі силу й непереможне бажання врятувати родину за всяку ціну. Але як це зробити? Як?

Пилип Андрієвич сказав, що у Харкові почали продавати "комерційний" хліб усім і без карток. Отже, єдиний вихід — їхати туди.

Не гаючись, Василь узяв Тетянине пальто, єдину річ, яку ще може хтось купити, поцілував дітей, дружину й почвалав на станцію. Він ішов степом, над яким уже плив невловимий подих весни. Думки про хліб додавали йому сили.

Пізно ввечорі прибився до станції. На пероні було тихо. Коли Василь переступив поріг залі, то мало не впав від смороду, що вдарив звідти. Вся підлога завалена людьми й клунками, а в їдких

випарах під стелею ледве блимало світло.

Приглядаючись, він знайшов місце на підлозі й сів. Ноги зразу ж обсипали мурашки, а в животі нестерпний голод змотував у клубок кишки. Однак втома скоро пересилила і він заснув.

Страшнішу від пекла картину освітило ранкове сонце. Поруч здорових лежали тифозні, біля них уже померлі, на яких ворушилась сіра намітка вошей. Тяжко хворі, не маючи сили сходити довітру, ходили під себе, і смердючі потьоки з-під них розливалися по підлозі. Підлітки, давно немите волосся яких позбивалося ковтунами й кишіло нужею, дрижали, кутаючись у діряві лантухи. У німому розпачі тримали матері висохлих немовлят біля порожніх грудей своїх. Деякі з них були мертві, інші — доходили.

Живі примари, на наказ станційного урядовця звільнити залю для прибирання, стогнучи й плачучи, підводилися, виходили надвір. Кількох, бадьоріших на вигляд чоловіків, затримали на дверях і наказали повиносити померлих до пакгавзу.

Люди розповзлися по скверику, грілися проти сонця, гуторили. Василь прислухався до розмов бідолах, що, як і він, шукали рятунку від смерти.

— Отож, доїхали ми до Гомеля, а там нас перегнали в інший поїзд і завернули назад.

— Шкода... У Білорущині ж картоплі скільки хочеш. Хто проскочив туди — врятувався.

— А в Росії ще краще — навіть селяни не голодують, у Москві ж повно хліба білого, сала і всячини.

— Це тільки у нас, в Україні, таке лихо зробили...

— Он з Кавказу родичі пишуть, що у них теж усе є. Як би його туди добитися...

— Кавказ далеко, а ось під боком, у Харкові, вже комерційний хліб, кажуть, продають...

— Еге ж, продають, та тільки не нашому брату. Як прочули про те люди, то посунули всі до міста. Звісно, всяк хоче врятувати життя. Створилися тисячні черги, що стояли день і ніч попід крамницями. Тоді вночі їх стала оточувати міліція, забирати селян, вивозити машинами за місто, кидали там на призволяще. Деякі вже не потребували хліба і залишалися там навіки, а інші знову лізли до міста.

Від цих новин Василя поняло почуття приречености. Невже нема рятунку?.. Невже правда всьому тому, що розповідають?.. Ні, не може цього бути!.. Та ось він сам скоро все побачить...

За півгодини мав прибути поїзд. Відчинили касу, біля якої вже стояла довга черга. Біля самого віконця міліціонер доглядав ладу. Став і Василь. Нетерпляче чекаючи своєї черги, він увесь поринув у думки про хліб, пахучий, смачний хліб, що врятує його родину. Як же зрадіють, сердешні, коли він покладе на стіл добре підпечену хлібину.

Якесь хвилювання в черзі порвало його думки. Він побачив розгублених селян, що відходили від каси.

Аж ось підійшла й Василева черга.

— Дайте, будь ласка, квитка до Харкова, — проказав у дучку.

— Покажіть командировку.

— Яку командировку? — розгубився Василь.

— Тебе не питають яку, а чи маєш ти її? — обізвався міліціонер.

— Ні, не маю...

— То відійди, без командировки квитків не дають.

— Як то не дають? А як же я поїду до Харкова?..

— Не знаю... Не затримуй черги, відійди!

— Але ж мені треба до Харкова, — розпачливо доводив Василь, — я мушу там купити хліба...

— Слухайте, що за нахабство! — сердився громадянин у шкіряному пальті, просуваючись вперед, — не можна до каси доступитися...

— Голубчику, — благав Василь касира, — дайте мені квитка, в мене ж дітки й жінка пухлі, мушу їх рятувати...

— Цим не врятуєш, у колгоспі треба працювати, а не байдикувати. Пропусти! Додержуйте порядку, товаришу міліціонер, — повчав сердитий громадянин, працюючи ліктями.

— Та я нічого не їв уже...

— Я теж не їв ще нічого, хоч і працюю, як віл, а не ледарюю, як ви, — перебив Василя огрядний суб'єкт в окулярах на довгому носі, що теж пропихався до каси.

— Одійди! — напирав плечем на Василя міліціонер.

— Чудні якісь люди, — повернувся шкіряний до довгоносого, — давай їм хліба, а про будівництво соціялізму вони й слухати не хочуть.

— І досі не зрозуміють, що хто не робить, той не їсть.

Але Василь уже не чув цього обміну думок — він втопив очі в чималу крихту хліба, що заплуталась у хутряному ковнірі довгоносого. Міліціонер відривав його закляклі руки від лутки, а він усе дивився на крихту, що раптом почала швидко збільшуватись, рости, надиматись і перетворилась на велику, пухку, рум'яну паляницю.

Василь бачив хліб, чув його аромат, відчував його смак. Це ж був вимріяний рятунок його дітей. Пустивши лутку, він простяг жадібні руки до уявної хлібини.

Довгоносий злякано заверещав, відсахнувся і випустив з рук валізу, яка, впавши, розчинилась і на підлогу викотились справжня біла хлібина, ковбаса і кілька яєць.

Усі ніби остовпіли. Ці, давно небачені дива, наче заворожили їх, але раптом вигук розвіяв ті чари. Василь, тримаючи довгоносого за петельки, кричав?

— Ага, так ти не їв сьогодні? А вчора й позавчора ти теж не їв? І діти твої не їли? Чи ти знаєш, що таке не їсти? Ти, кажеш, працюєш, а ми ні? Ти, огидна п'явко, що лопаєшся від нашої крови... ви людожери, а не ті, що їдять померлих, збожеволівши від голоду. Ви їсте нас живцем... яйцями, ковбасою запихаєтесь, іроди прокляті! А ми хочемо тільки хліба... Віддайте нам наш хліб!..

Розбуджена магічним словом "хліб" черга заревла, застогнала, заскиглила...

— Дайте хліба!.. Хліба дайте!.. Хлі-і-ба-а...

Голодні люди кинулись на їжу, що валялась на підлозі, розшматували хлібину, видирали один в одного крихти, плакали:

К. ТУРКАЛО

МОЇ ЗАВВАГИ ДО ЦІННОЇ ПРАЦІ

Маю на увазі наукову працю Митрополита Іларіона (проф. д-ра І. І. Огієнка) "Історія Української Літературної Мови", що вийшла друком 1950 р. у Вінніпезі. Не можна не приєднатися до загальної думки про високу цінність цієї праці, як не абиякого вкладу до скарбниці української науки й культури. Я не беруся подавати тут рецензії на неї; про цю працю написано вже багато доброзичливого й прочитано кілька рефератів. Я хочу тільки подати деякі свої зауваження фактичного порядку і внести маленькі корективи. Бо ж ліпше, коли історична праця не має неточностей, а їх у цій праці дуже й дуже мало. До того ж хочу принагідно подати деякі додаткові відомості до неї.

Найбільше право маю зробити це за той період часу, коли я особисто брав скромну участь у роботі, трактованій у цій праці, бо ж таки в ній згадується й моє прізвище, але неточно. У розділі про термінологічні словники (стор. 362) надруковано: "Т. Туркало і В. Фаворський: Словник технічної термінології, т. І, 1928 р." Цього словника справді склав я, але моє ім'я Костянтин, тим то повинно було б бути, як надруковано на його титульній сторінці, К. Туркало. А "Т" ім'я мойого батька — Тимофій. Крім того, після назви словника треба було б додати, як воно дійсно є, "Комунальне Господарство (проєкт)". Так само в назві дальшого словника "І. Шелудько та Т. Садовський" випало слово "загальної", бо то „Словник загальної технічної термінології". Взагалі і деякі назви інших словників де в чому трохи відходять від фактичних, точних їх назов.

Так само в розділі XXII "Словник правничої мови" (стор. 350) прізвище секретаря "Правничої Термінологічної Комісії" подано "І. Ю. Черкавський", а фактично він "Черкаський" (без „в"). Іринарха Ювеналовича Черкаського я добре знав. Він, коли "Правничу Термінологічну Комісію" 1923 року ввели, як Правничий Відділ, до ІУНМ, був уже його головою, і одночасно заступником керівника ІУНМ, що ним був тоді акад. А. Ю. Кримський. Я був тоді головою Технічного Відділу ІУНМ і штатним його редактором. І. Ю. Черкаського НКВД розстріляло перед другою світовою війною.

У розділі XX (стор. 339-340) надруковано: "...по процесі "Союзу Визволення України" 1930 р. багато членів Інституту мусіли покинути свою працю". Згадувана організація офіційно називалася "Спілка Визволення України" і ніколи й ніде не писалося й не говорилося, як "Союз". Це історична назва й не слід було б її змінювати. Я учасник цієї організації та її судового процесу 1930 р. і досі маю на руках офіційний, друкований "Винувальний висновок у справі "Спілки Визволення України" — книжка на 231 сторінку. Це історична точність, щоб наші потомки не змішували з Віденським 'Союзом Визволення України", під час першої світової війни.

Щождо того, що "багато членів Інституту мусіли покинути свою працю", то треба сказати, що не "мусіли" покинути, а нас, верхівку ІУНМ і Словника Живої Мови, просто ГПУ позаарештовувало влітку 1929 року в справі СВУ. Отже, "нас покинули", і ніхто більше не повернувся назад до праці у ВУАН. І взагалі з них я один Волею Божою мав щастя повернутися до життя, а решта, або переважна більшість, не побачила більше світу. Про це я розповів у своїх спогадах "45", друкованих у цьому журналі м. м. Листопад — 1952 — Травень — 1953.

Оце ті три фактичні поправки, що їх я хотів внести до цієї праці. А далі хочу зробити деякі зауваження, що, власне, не потребують виправлень, а становлять тільки поширення поданого матеріялу.

У згадуваному вже XX розділі (стор. 336) не відбито термінологічної праці перед 1917 роком. Адже майже по всіх високих школах Києва перед першою світовою війною серед сили інших землячтв і гуртків були "Українські Громади", а при них і термінологічні секції. Я сам, бувши тоді, від 1911 року, студентом Київського Інституту, якийсь час був за голову нашої Української Громади, після Гаврика Горобця (тоді — Воробйова), пізніше більшовика-комуніста, директора київської електровні — забитого в свойому помешканні в Святошині 1921 року від руки якогось робітника електровні, але не виявленого в поліції, і працював також у термінологічній секції Громади. У нас тоді було кілька тисяч, якщо не десятків тисяч термінологічних карток. Те саме було й по інших високих школах за тих часів. Пізніше всі ці матеріяли перейшли до Київського Наукового Товариства на Трисвятську вул., а звідтіля до ІУНМ. Тільки тому ІУНМ і спромігся впродовж п'ятьох-шістьох років випустити кілька десятків термінологічних словників, бо була основа, на якій можна було розпочати інтенсивну наукову працю, і чого ніяк не можна було б зробити, як би довелося починати від першої картки.

На стор. 337 надруковано: "а зимою 1920-21 року праця припинилася навіть через брак... світла". Так, світла не було, але праця не припинялася. Я сам тієї зими, живучи напівлегально в Києві й працюючи в Святошині (трамваї не курсували і я щодня ходив пішки на роботу), щодня, прийшовши з роботи й пообідавши, ходив з Дмитрівської вул. на Фундукліївську (проти Пирогівської, де містився тоді Сільсько-господарський комітет) на термінологічні засідання. Постій-

---

— Хліба, хліба нам дайте!.. Хліба!..

Цей розпачливий крик покотився по коридорах, обізвався луною в залях.

Пронизливо засюрчав сюрчок. Поприбігали опасисті люди з малиновими петлицями і заходилися розпихати юрбу, заганяти в залю.

Бризкаючи слиною і розмахуючи руками, довгоносий пояснював старшому:

— Оцей, той і отой, — показав пальцем на Василя й ще кількох селян.

Опасисті схопили вказаних і потягли до комендатури, тільки Василь не давався в руки і завзято боронився:

— Не лізьте! Не руште мене, катюги! Кровопивці! Людожери!

До нього підскочив розлючений начальник, оскаженіло закричав:

— Замовчи ти, одоробало нещасне! — і вдарив у підборіддя.

Василь упав горілиць і, конвульсійно здригнувшись, стих.

Ясний промінь сонця, пробігаючи по підлозі, спинився на мить на Василевій руці, стиснутій у загрозливий кулак.

но бували на тих засіданнях інженери: М. Дарморос, О. Трихвилів, Т. Секунда, я, та іноді бував В. Шемет. Справді ми засідали при блиманні каганця, але працювали сумлінно. І то було тоді кілька таких осередків у Києві з інших фахів.

Далі, там таки на стор. 337, говориться: "30 травня 1921 року остаточно злилося Київське Наукове Товариство з Академією Наук, і від того часу злилися також і обидві Термінологічні Комісії в одну спільну інституцію при Академії Наук, із назвою "Інститут Української Наукової Мови" (скорочено ІУНМ). Дати злиття згаданих двох Термінологічних Комісій я не пам'ятаю, але 3 липня 1921 року мене заарештувала ЧК (Чека), і того самого дня були заарештовані Олена Курило й інж. Т. Садовський у приміщенні Київського Наукового Товариства на Трисвятській вул. Отже, це Товариство було ще в свойому старому приміщенні. А заснування ІУНМ, якщо не зраджує мене пам'ять, припадає на 1923 рік. Я не маю тепер під руками жодних матеріялів за це, але в згадуваному на стор. 339 журналі ІУНМ "Вісник Інституту Української Наукової Мови" ця дата повинна бути. Можливо, що ухвала про злиття була 30 травня 1921 року, але ІУНМ почав працювати в свойому власному приміщенні, у будинку колишньої 1-ої ґімназії на Шевченківському (Бібіковському) бульварі 1923 року на чолі з акад. А. Ю. Кримським.

До речі буде згадати, що акад. Кримський на цій посаді звався тоді "Керовник ІУНМ". І тільки 1925 року, за ухвалою Ради ІУНМ, це слово набуло форми "Керівник".

У розділі XIX "Українське словництво" (стор. 326-334) подано розвиток українського словництва ще з XII віку й автор доводить його аж до нашої національної революції 1917 року, подавши силу документального матеріялу. Дуже шкода, що серед поданого матеріялу нема дуже оригінального словника видання 1881 року не то в Петербурзі, не то в Москві. Розуміється, треба гадати, що цей словник ніколи не попадався авторові на очі. А в мене, у моїй книгозбірні, він був у Києві. Я його придбав був випадково в букініста приблизно 1926 року й беріг, як зіницю ока. То надзвичайний раритет, бо не знаю, чи в кого ще він був; у кожному разі, у Києві другого примірника не було. Та довелося йому залишитися в Києві, коли я втікав від сатанинської влади 1943 року. Цей словник мав приблизно таку титульну сторінку (подаю з пам'яті): "10000 иностранных слов, вошедших в употребление русского языка. Составлен русскими филологами (першого прізвища не пам'ятаю) и Бельским под общей редакцией Юзефского 1881". При прізвищах є й ініціяли імен і, можливо, по-батькові, але їх я не пам'ятаю. Він щонайменше на 80% складається з українських слів та поданими при них російськими відповідниками, і різко поділяється на дві половині. У першій половині, здається, до літери О чи П, при кожному такому слові стоїть "укр.", а в другій половині — від О чи П до кінця — "малор." Приміром, „заказувати, укр. — запрещать", "замовляти, укр. — заказывать", "збентежений, укр. — взволнованный", "строкатий, малор. — пестрый", "хвилюватися, малор. — волноваться". Як бачимо, такі слова ніколи не входили "в употребление русского языка", але з таких слів складається майже цілий словник. Виглядає, як казка, а то правдива дійсність. У цьому таки словнику є й слово "Виробня, укр. — завод".

До речі, коли вже згадав за слово "виробня", то коротко розповім його історію в ІУНМ, бо воно ввійшло в технічні словники. І тим більше, що на стор. 341 праці митр. Іларіона є таке місце: "У тому П. Горецький навчає, що до словників "не можна вносити "слів", вигаданих для словників українськими націоналістами (як виробня або дільня в значенні завод)". Якось підійшло було в Технічному відділі до російського слова "завод" і треба було дати на нього український термін. Була пропозиція взяти "робітня" (про „дільня" зовсім не пам'ятаю, щоб була чиясь пропозиція). Я вважав, що "робітня" більше надається до чогось меншого — майстерні, кабінету тощо. А що в мові вже є такі солва, як "виріб", "виробництво", „виробничий", то я й запропонував від цього самого кореня слово "виробня", не бачивши ще цього слова в вище згаданому раритетному словнику. Справа із словом "виробня" набула серйозного розвороту. Вона вийшла була навіть за межі Технічного відділу й перейшла на загально-інститутську раду. Відбулося багато засідань із доповідями "за" і "проти". А тоді серед тих „спеціялістів 6 (3 філологи, 3 науково-технічні)" (стор. 338) був і П. Горецький. Отож, довго дебатуючи й урешті ухвалили таки "виробня". Точно не пригадую, але, здається, „за" був і П. Горецький. Пізніше, коли я знайшов це слово в згаданому словнику 1881 року, мав цілковиту сатисфакцію й задоволення. Бо ж в українській мові хоч і є слово "завод", чи власне "завід", але має інше значення (від дієслова "заводити(ся)"; народній вислів: "І в заводі цього не було".

Бували випадки, що якесь слово комусь не подобалося іноді просто своїм звучанням. Коли хтось із таких одного разу звернувся був із таким зауваженням, наче скаргою за якесь слово, до акад. Кримського, то Агатангел Юхимович відповів: "А ви повторіть (прокажіть) його сто разів і побачите, яким гарним воно вам видасться".

Не може бути сумніву, що з цієї праці Митрополита Іларіона користуватиметься ще не один з дальших дослідників історії нашої мови, тим то точність явищ нашої минувшини у справі мови не завадить. На стор. 4 сам автор зазначає, що ця праця охоплює моменти "історії зовнішнього розвою української літературної мови". Самозрозуміло, що дальший етап — це історія внутрішнього розвою нашої літературної мови. Хотів би побажати, щоб Милостивий Бог дав авторові здоровля й сили дати ще українській науці хоча б початки отої ґенетики української літературної мови. А період нашої історії від 1917 до 1930 року багатющий своїми матеріялами щодо цього. Бо ж взагалі цей період безсторонньо треба визнати за золотий відтинок часу в історії української мови. За той час вона вийшла з рамок "мужичої" мови й набула форм розвиненої державної мови, коли вона вже стала задовольняти потреби науки, журналістики тощо. Я два роки (1925-1926) працював, як редактор мови Київської газети "Пролетарська Правда". Микола Дмитрович Гладкий, що одночасно редагував мову селянської газети "Радянське Село", і я, у своїх кабінетах (а це було в одному колишньому будинку Лубковського на Фундукліївській вул., тільки на різних поверхах — один над одним), створили були справжню мовну лябораторію, з якої живився тоді весь культурний Київ. А ми працювали в ній спільно, дбаючи про схвалення всіх наших шукань в Академії Наук, що дуже інтен-

На правому березі Бузького лиману, поблизу Миколаєва, де 2.500 років тому жили племена скитів, переселенці з далекої Греції заснували місто, назвавши його — Ольвія, що значить — щаслива.

Ольвія була заселена не тільки греками, але і скитами, яких приваблювали вигоди великого торговельного міста.

Ольвія стала одним з найбільших економічних, політичних і культурних центрів свого часу на нашій території.

Хоч розкопками розкрита ще тільки одна п'ята частина міської території стародавньої Ольвії, але й те, що вже розкопано, дає уяву про плянування міста, його оборону, благоустрій, про його громадські споруди, приватні житлові будинки, виробничі будови.

Перед греками, скитами, сарматами, фракійцями, які на вітрильних суднах наближалися до Ольвії, дедалі чіткіше вимальовувався красивий архітектурний силует міста.

Біля самої пристані стояли товарні склади великих купців, судноремонтні майстерні, ринок. За ними, вздовж прямих брукованих вулиць, одні з яких ішли рівнобіжно берегові лиману, інші — сторчово до нього, розташовувались житлові будинки багатих рабовласників — великих купців, землевласників, хазяїв ремісничих майстерень.

Над цим ольвійським подолом підносилися оточуючі його з трьох боків берегові схили. На виступах-терасах на схилах стояли будинки багатіїв, гарна архітектура яких була видна звідусюди в ольвійській гавані і прилеглих до неї районах нижнього міста. По схилах були також прокладені східчасті вулиці як кам'яні сходи, які служили для сполучення з верхнім містом, де були розташовані основні райони Ольвії.

У центрі верхнього міста була агора — центральна міська проща Ольвії, добре забрукована камінням і укладеною в глинистому розчині масою уламків глиняного посуду і черепиці. За агорі, розміри якої перевищували 3.000 квадратних метрів, стояли храм, святилища, крамниці, будинки магістратів — рабовласницьких правителів міста. Площа була прикрашена також вівтарями, скульптурними зображеннями місцевих богів і героїв.

Територія верхнього міста була забудована житловими будинками та громадськими будовами, які розташовувались уздовж вулиць.

Будинки вкривали черепицею. Під кам'яними плитами вулиць були прокладені кам'яні канали. По одних текла в будинки питна вода від джерел, по інших стікали з міста стічні води.

У місті були кузні, ливарні, ганчарні, ткацькі та деревообробні майстерні, виноробні, рибозасольні підприємства. Сотні рабів, які працювали на них, виготовляли різні знаряддя праці, посуд, зброю, прикраси. Тисячі зроблених в Ольвії виробів археологи знаходять при розкопках як Ольвії, так і скитських городищ та могильників. Вони свідчать про великий обсяг товарного виробництва в Ольвії і широкі економічні зв'язки між Ольвією і стародавнім місцевим населенням теперішньої території України. Продукція ольвійського ремісництва є разом з тим показником високої майстерності безпосередніх виробників — трудящих Ольвії. На жаль, при розкопках ще не доводилось відкривати їх житла, вивчати їх побут. Це й зрозуміло: халупи визискуваної частини населення були невеликими, неміцними, і тому вони не збереглися.

З містом межував великий могильник, у якому археологи відкрили вже понад 2.000 поховань. Завдяки тогочасному звичаєві класти з небіжчиками в могилу ті речі, якими вони користувалися при житті, археологам вдалося виявити при розкопках могил багато тисяч стародавніх речей, експонованих тепер у музеях Москви, Ленінграда, Києва, Одеси та інших міст.

Ольвія була самоврядовуваним містом - державою. Уся влада в ній належала рабовласникам, які нагромадили в своїх руках великі багатства від торгівлі і жорстокої експлуатації рабів та скитського населення. Ольвійські раби не раз повставали проти своїх гнобителів. До рабів нерідко приєднувались збіднілі верстви вільних греків і скитів, які жили в Ольвії і на її околицях.

Високого розвитку досягла культура Ольвії. Тут були свої філософи і вчені, малярі, скульптори і архітекти.

Більш як десять віків існувала Ольвія. У її житті були часи піднесення й занепаду. У перші віки існування міста його відносини з скитським оточенням були мирні. З III століття до нашої ери ці відносини погіршали: скити, сармати та інші місцеві племена нерідко воювали проти Ольвії, примушували її платити їм данину. У II століття Ольвія була включена скитами до складу їх держави, яка володіла землями Криму й Нижнього Подніпров'я. У I столітті місто було взяте і зруйноване племенами гетів, які бачили в Ольвії опору ненависного їм рабства. Після гетів Ольвія була знову відбудована, але колишньої могутности й величі їй досягти вже не вдалось.

У цей пізніший час її сусідами були й стародавні слов'яни, які переселялися з півночі на Чорноморське

сивно й плідно працювала за тих часів. А в наслідок цього з'явилося чимало матеріялів і документів. У мене особисто чимало було писаних матеріялів того часу, але через пережите лихоліття багато пропало, коли я блукав по "широкой странє "моєй" родной", а що збереглося, то залишилося в Києві. Навіть найпотрібніше, що я взяв був з Києва, пізніше загинуло в Лодзі, де я з родиною жив якийсь час, і в Відні, де син учився, бо вже жодної можливости не було хоч щонебудь узяти з собою при повторній утечі 1945 року. Отож, усе, що маю тепер з того, то тільки те, що залишилося в моїй пам'яті.

До інших розділів цієї цінної праці, так само й у мовних справах взагалі, маю надію вернутися іншим разом.

узбережжя. Між Ольвією і стародавнім слов'янським її оточенням кілька століть існували дуже широкі зв'язки.

Всередині першого тисячоліття нашої ери, коли стародавні слов'яни й інші народи Європи стали на шлях феодального розвитку, життя в Ольвії почало згасати, її населення йшло в інші, вигідніші економічно місця. Залишене своїми мешканцями, стародавнє місто перетворювалось на руїни, які степові вітри засипали пилом.

Розкопки й вивчення Ольвії дають археологам великий матеріял, який дозволяє їм відтворити картину історичного життя півдня України від VI століття до нашої ери до V-VI століття нашої ери — одного з важливих етапів минулої історії людства.

Л. Славін,

член-кореспондент Академії наук УРСР.

("Р. Ж.", ч. 6, 1953, Київ).

НАШЕ ЛИСТУВАННЯ

Вельмишановний Пане Редакторе!

Довго я споглядав то на Вашу "картку відонви", то на свій бідний гаманець, і все цей останній не дозволяв мені вислати передплати. Приходилось читати Ваш журнал лише принагідно, а це піввдоволення, бо не завжди все прочитаєш і не розсмакуєш.

Читав оборону Т. Осьмачки перед своїм рецензентом. Для мене вона виглядає дуже гостра, що, зрештою, Ви зазначили, поміщуючи цю статтю. Я непризвичаєний до такого тону письменника. А ось це, також принагідно, попало мені число Вашого журналу з відповіддю на цю оборону С. Гординського. І, як читач, я дуже вдоволений, що у Вашому журналі йде така виміна цілком протилежних думок. Не дали б Ви місця поетові Т. Осьмачці — не знали б читачі його поглядів; ну й не мали б відповіді поета С. Гординського. А з одного й другого читач дуже багато користає, він вчиться самостійно думати.

Вашим репортажем "Від Торонта до Винніпегу", захоплений. Пісня "Попід лугом зелененьким" — чудова. Вона мені нагадала цілу ґаму народніх пісень. Здається, що ніякий хор на ніякій сцені не заспіває так, як дівчата, вертаючи з поля по заході сонця. І читаючи оті місця у Вашому репортажі, які Ви обриваєте, бо „Ой, не так треба писати мойому канадійському й американському читачеві...", — насторожуєшся, ба здається тобі, що десь далеко луною доходить до тебе ця пісня... Нещаслива ця людина, яка не відчуває цієї краси. А таких чимало. Коли б було інакше, суправа передплатників Вашого журналу стояла б краще.

Знаєте, я ще не прочитав Вашого репортажу до кінця (принагідність не дозволила!) й не знаю чи там є хоч кількома словами згадка про базар, але не про книгарню, про яку згадуєте, а про справжній вінніпезький базар. Для декого тут може й "ґармидер", тільки не той, що Ви його згадуєте в репортажі. І я йду туди, щоб налюбуватися своїми селянами. Зупиняюсь на хвильку то коло одної, то коло другої групки, щоб послухати їхньої української мови, якої вживають ще не на показ на „імпрезах" чи "академіях", але яка випливає з їхньої душі. Вони — це твердиня українського духа в Канаді. І можна бути певному, що на Свят-Вечір вони мають таки кутю, а не індика... І коли дають жертви на наші народні цілі, то дають їх від щирого серця, з любови до свого рідного.

Саме тому я так запопадливо шукаю у Вашому репортажі дещо про базар.

Ваш репортаж читав я вголос своєму приятелеві. У деяких місцях обидва сміялися до сліз. Після цього він відразу рішився передплатити Ваш журнал. Не приєднував я його. Ви приєднали його собі своїм щирим мистецьким словом.

Отже, відновлюю свою передплату і шлю гроші за Ілевського Миколу.

Щасти Вам Боже у Вашій благородній праці!

З глибокою пошаною

Петро Каліщук, Винніпег.

П. С. Коли вже пишу цього листа, то хотілося б мені заторкнути ще одне питання, яке лежить мені, як читачеві, на серці.

Критика, рецензії — це велика поміч пересічному читачеві у сприйманні й розумінні твору. Тому уважно слідкую за ними.

Якийсь час тому прочитав я роман І. П. Багряного "Сад Гетсиманський". Читаючи, душею переживав описані там страшні події. Одним словом, цей твір припав мені до серця. До цього часу прочитав кілька рецензій за і проти твору; одні хвалили, другі ганили, але мої симпатії все лишалися по стороні твору. Останньо ж прочитав рецензію під назвою "Заслужена кара" проф. Г. Ващенка і признаюсь, — вона ці мої симпатії захитала й то безповоротньо. Ціню я той твір і його автора, як і кожного працівника пера, але тінь упала.

Стаття Ю. Степового в „Свободі" „Чорні сторінки українського ренесансу" захитала ці симпатії ще більше. В одному й другому випадку справа стосується письменника М. Хвильового, якого й Ви згадуєте у своєму прекрасному репортажі словами проф. Ю. Шереха про "запах слова" в його творах, який і я, може частинно, відчув, коли читав деякі з них. Але мимоволі складається думка, що багато рації тут мають проф. Г. Ващенко та Ю. Степовий.

Я читач і не цікавить мене тут оборона тої чи іншої сторони, а в пізнанні справжнього ренесансу й справжнього Хвильового. У подібних справах, думаю, на Ваш журнал можна покладатися. Вибачайте Вш. Пане Редакторе за мою отаку відвертість і смілість, бо з ким же тоді в подібних справах говорити по щирості, як не з Вами?

П. К.

Вельмишановний Пане Каліщук!

Дякую за передплату й за передплатника! Приєднали таки його Ви, бо Ви ж йому „принагідно" прочитали репортаж. А щодо „порожнього гаманця", то 25 центів на місяць його вже більше не випорожнять ні Вам, ні панові Ілевському... То справді мізерна сума!

Про базар у мойому репортажі таки нема нічого, хоч признаюся, що я двічі заглядав на його. Але треба сказати, що я взагалі живої нашої людини у Винніпезі тоді не побачив, бо мусів сидіти на конгресі, та ще й літній час на це не дозволив. Якщо ще колись удасться заїхати до Вас, то може вже й про людей напишу.

Та мене більше цікавить та частина Вашого листа, у якій Ви пишете про Ів. Багряного й Миколу Хвильового та про писання проф. Ващенка і Ю. Степового про них. Поскільки довіряєте мені, то осмілюсь дещо сказати про це.

Перша моя рада: доведіть себе до такого ступня, щоб Ви могли вже самі аналізувати й цінити твори та явища. Дуже добре слухати критика, але сприймати його тре-

ба також критично. Аркадій Любченко, — письменник, що був одним з найближчих до М. Хвильового, пише про проф. Ващенка так: "Ващенко (малорос)..." ("Н. Д." ч. 43, стор. 5. Тільки я там скоротив прізвище і написав — В-ко).

Не треба розуміти це образливе слово "малорос", як зрадника чи запроданця. Вірю, що Любченко не мав це на увазі. Він тут розумів проф. Ващенка, як людину не нашого часу, людину тієї доби розвитку нашого народу, коли ми ще не були державною нацією, а іменно малоросами (в більшості), коли не було смаку до таких пісень, як і Ви згадуєте в свойому листі, чи до інших подібних, а люди тоді жили, пили й їли, виспівували "Ой, там за Дунаєм" чи "Ой, не світи, місяченьку", танцювали „Гоп, мої гречаники!" і думали, що вони роблять справді патріотичне діло. Для людей того часу й категорії зовсім був чужий поступ, усякий намір змінити свій смак і уподобання не тільки до літератури, а навіть і до пісні чи танку. А життя тим часом ішло. Сталася революція, прийшов Симон Петлюра, десь узявся фанфарно-соняшний Тичина, земно-ніжний Сосюра, навально прогремів, немов архангельською трубою, Хвильовий, як з води виріс Т. Осьмачка з своїми "Скитськими вогнями" й "Думою про Зінька Самгородського", замість безвредної й улюбленої перед тим "Ой, не світи, місяченьку" почали співати „Ой, у полі вітер віє, а жито полові" (з усіма її запахами слова й музики!), а по селах замість "Гоп, мої гречаники" почався танок крови — народ боронився перед навалою іноплеменних "старших братів"... І тоді оті всі діячі "старого хову", в т. ч. й проф. Ващенко, навіть і не помітили, як вони протягом найкоротшого часу опинилися поза життям: вони від нього відстали, вони його не розуміли, а воно їх... не приймало. Тоді у них зродилася ненависть до нього, до того життя, якого вони не розуміли, а воно їх не приймало.

Так можна собі пояснити ненависть проф. Ващенка і йому подібних до наших сучасників. З ними сталася найстрашніша трагедія — **вони стали еміґрантами серед свого народу.**

Чи можна на них гніватись? Ні, бо це було б бездушно. Чи можна їм вірити і за ними йти? Ні, бо це було б реакційно і просто по-дурному... Що правда — то не гріх. І завивати це в якісь папірці просто шкідливо: треба сказати те, що треба.

Та вони, ці "малороси старого хову", були б нестрашні, якби їх не використовували партії, які бояться загальнонаціональних авторитетів, бо через них просто забракне місця для авторитетів партійних. Тільки цим можна пояснити оту замовклу тепер (назверх тільки!) ненависть до Симона Петлюри, яка виявляється в тому, щоб його "подавати" тільки поруч ще якогось вождя партійного. Тільки цим можна пояснити й оту неперебірливу кампанію (точно, як в СРСР!) проти Хвильового, і цим тільки можна пояснити оте дике намагання кинути камінем і болотом на кожен твір і на кожен крок Ів. Багряного. Це все коротко висловлюється гаслом: Знищити авторитети, бо нам місця не буде і історія України від нас не почнеться!

Я не люблю "говорити на вітер". Я намагаюся підтримати свої міркування доказами. Отже, доказом, що це партійна робота є в мене писання такої собі Оксани Керч (Буенос Айрес). Вона під тиском "партійної ідеології" писала таке: "Це мова, очевидно, про якихось дуже низькопробних собак... Це письменники, журналісти, мистці — вожді — це всякі Багряні, Воскобійники... Дружина письменника Івченка... лиже московський чобіт..." і т. д. Виписати те все неможливо: тут стільки лайки й хамства, що й папір не приймає його. Все це написано в "Укр. Слові" (Буенос Айрес), у числі від 11. 3. 1951 р. Та сама особа, очевидно виломившись з-під партійної дисципліни, за якийсь рік-півтора пише дуже похвального листа-рецензію на твір Ів. Багряного "Сад Гетсиманський" і... друкує її в "Українських Вістях" (Новий Ульм), себто в органі, де всі ці "низькопробні собаки" саме й боронять того Петлюру, Хвильового і взагалі отой "розстріляний ренесанс".

Хіба не видно коріння цієї всієї ненависти? І хіба це не спонукує Вас, і таких, як ви, самим шукати тієї правди, а не вірити отаким писакам? Хто шукає, той знайде. Знайдете й Ви — шукайте, вчіться.

Чи Ви звернули увагу на той факт, що проф. Ващенко, який благополучно прожив під більшовиками (з чого ми разом з ним тішимось), саме й пише проти тих, що в боротьбі з російськими більшовиками поклали своє життя, або принаймні надламали його по безконечних російсько-комуністичних каторгах? І хіба це Вам нічого не говорить?

Про Ю. Степового я говорити не хочу — не розуміє чоловік справи і все. Та й партія тут також важить (зі своїми вождями й вожденятами, які прагнуть місця в національному пантеоні). Тільки біда в тім, що Ю. Степовий береться оцінювати те, що йому недоступне. Бо коли проф. Ващенко є старий провінційний професор, то Ю. Степовий, хоч і молодший значно за його, а все ж таки тільки звичайний провінційний учитель, що закінчив провінційний пединститут. Отже, вчився, жив і працював у таких місцях, де подув того ренесансу губився, як казав Хвильовий, у "глибокому чатиннику моєї несибірської тайги". І він його просто не бачив, не відчув, а тому й не зрозумів.

Нехай не буде для Вас таємницею, що в той час, коли С. Сосюра з ризиком для свого життя писав:

На кашкеті в мене зірка п'ятикутня,
А на серці — тьма, —

Коли М. Хвильовий пристрасно виступав проти "всесоюзного міщанства", себто проти Всесоюзної комуністичної партії, і кидав своє вогневе гасло "Геть від Москви!"—

Коли Іван Багряний писав свій 'Собачий бенкет" і карався на засланні, — то проф. Ващенка більшовики час од часу випускали на всяких з'їздах і конференціях з доповідями, щоб показати: Дивіться, мовляв, і не вірте отим усяким Хвильовим, Шумським, Скрипникам — ми ж бо українську інтелігенцію он як любимо! Тільки не ту "хвильовисту", а отаку, чесну й порядну, як старий професор Ващенко!

І ніхто ніколи проф. Ващенка за це не судив, ніхто йому ніколи не закинув зради і запроданства, як то він робить тим, що, замість іти по славу, ордени, нагороди і всякі інші вигоди, свідомо пішли, щоб "ніжно вмерти на других", як казав Сосюра, себто й за проф. Ващенка в тім числі.

Тож не блукайте темними тайгами всієї тієї безглуздої й нечесної писанини, не ставайте на шлях еміґранта серед власного народу, а шукайте істини, користаючи з першоджерел: читайте Хвильового, Багряного й інших і думайте самі. А "Нові Дні" Вам у тому поможуть. Бо тільки для того я їх і починав

видавати, під дикі свисти й вигуки отих наших писак і... російської агентури в Канаді —комуністів. А що про "Нові Дні" однаково писали комуністи й деякі наші партії, то те Ви легко довідаєтесь з "Нових Днів" же, бо я перші три роки всі ті "критики" нотував у журналі. Для історії. Тепер того не роблю, бо вважаю, що я їх, за допомогою Вас і таких, як Ви, уже переміг і ними більше не цікавлюсь.

З щирою повагою до Вас

П. Волиняк

Вельмишановна Пані Ол. Єндик, Едмонтон. Нам дуже прикро, але не вважаємо за можливе й бажане друкувати Вашого листа-відповідь на рецензію В. Скорупського про виставу "Суєти" Ів. Тобілевича в Едмонтоні. Ми майже переконані, що для 90% наших читачів ця полеміка буде зайвою. Тут полемізувати нема чого, бо все це речі дуже повно й докладно висвітлені в історії літератури (навіть у шкільних підручниках) і коли хтось не хоче того бачити, то ми з Вами його вже не переконаємо. Є люди, які не люблять нічого свого, а все намагаються нагнути нас на чуже, на "вселюдське", на „мудре" й "сучасне" і Ви їх ніколи не переконаєте, що твори Ів. Тобілевича, а особливо його чудова формою і змістом "Суєта", є сьогодні найсучаснішими, може, п'єсами.

Та й полемізувати нам з "Новим Шляхом", який виходить двічі на тиждень, коли ми виходимо тільки раз на місяць, просто технічно неможливо. Та ще й шкідливо буде для справи, яку Ви бороните, бо це часопис, який лоба розіб'є і кров з носа (власного!) пустить, але конче буде заперечувати все те, що будуть підтримувати "Нові Дні"...

Тож зрозумійте нас і не гнівайтесь, що ми Вашого листа не містимо.

Вш. Пан П. Ка-ра, Англія. Сердечно дякуємо за листа з інформаціями про цілу низку наших письменників в Україні. Щодо Ваших віршів, то містити їх у журналі не можемо. І думаємо, що їх ніде друкувати не можна. І не радимо Вам їх писати більше — нічого не буде. Знаємо це напевне. Та й чи то всім треба писати поезії? Ось, наприклад, Ваш покірний слуга, — редактор "Нових Днів", — за все своє довгецьке життя не написав ще жодного вірша (хоч вірші дуже любить!) і переконаний, що читачі „Нових Днів" від того не тільки не засмучені, а просто щасливі!.. То докиньте до того їхнього щастя і свою чималу пайку!

„Євангельська Правда" ч. 8, за серпень 1953 р. (Торонто) зовсім безпідставно обвинуватила мене в релігійній нетерпимості. Невідомий автор (дивуюсь, чого деякі автори, й редактори навіть, бояться підписувати те, що вони пишуть!) напав на діловий комітет по відзначенню голоду в Україні, головою якого був я, за те, що ми написали в свойому ліквідаційному повідомленні про "численну участь у поході й вічі духовенства **обох** українських церков..." Ми мусіли, мовляв, бути толерантними і написати „усіх трьох церков". При чому моє ім'я згадується кілька разів з натиском.

„Є. П." мусить знати, що я не був диктатором, а тільки головою комітету, отже, сам нічого не міг вирішити. Крім того, як сама „Є. П." пише, я сам особисто запрошував, через керівника євангельської громади пастора Фесенка, до участи в маніфестації усіх протестантів, чим уже виявив свою релігійну терпимість. Хай буде відомо „Є. П." і всім її читачам, що я завжди в подібних комітетах і нарадах намагався провести ухвалу, щоб запро-

сити керівників євангельських церков до участи в комітетах і нарадах, хоч здебільша мене переголосовували в цих справах. Коли пастор Фесенко хоче, то дам йому свідків на це.

Запевняю всіх євангеликів, що це сталося без злого наміру, навіть ніхто про це не подумав, бо, як стверджує сама „Є. П.“, **„Вони** (євангелики. П. В.) **не складали окремої колони...“** То через те їх ніхто й не бачив. Тим більше, що на трибуну зійшли всі священики, — православні й католицькі, — на нашу радість вони там навіть привітались один з одним, але протестантських священиків ні я, ні члени комітету й тут не бачили, то просто ніхто не подумав про них, не маючи наміру когось ображати.

Знаю, що пастора Фесенка дуже активно інформують про мою "ворожість" до євангеликів. І хоч між нечисленними євангеликами є моїх читачів, може, більше, ніж серед деяких дуже численних партій, але я не боюсь признатись, що тримаюсь засади, що "Бог один, а віри різні", але кожен народ витворив свою віру, свої релігійні форми, які відповідають його духов й смакові, і що за цю віру й форму я вважаю віру своїх дідів і прадідів, але **я ніколи й ніде не зневажав євангеликів** і завжди рахував, що вони є, незалежно від мого бажання чи моїх симпатій до них. Відповідно до того я завжди й поводився й поводжусь у своїй громадській роботі. То чи потрібно сварити мене ще й з євангеликами? На цю тему в "Нових Днях" нема ні місця, ні читачів.

П. Вол.

Волиняк — бандерівець. Не вірите? Та треба було прийти на збори відділу т-ва Українок Канади в православній громаді (Торонто), де адв. Т. Гуменюк робив звітну доповідь про когрес українців Канади, де він був делегатом від СУС-у (Союз українців самостійників) і ви б переконались, що це саме так, а не інакше. Шановний доповідач заявив, що я голосував за бандерівську пропозицію (виклясти УНРаду і визнати УГВР), додаючи: "Мені так здається, хоч я й не певен". Справді, адвокатська хитрість. Але як би то почував себе якийсь, скажемо, адвокат, коли б я на зборах виступив і заявив: "Такий і такий адвокат (назвав би тут ім'я людини, яка мені чогось не подобається), сидячи на конгресі, витяг у свого сусіда гаманець з кишені". А потім додав би: "Мені так здається, хоч я й не певен".

І це після того, що я написав у свойому репортажі про конгрес, і адвокат Гуменюк це читав, бо "Нові Дні" він передплачує від першого числа! І це після того, що я в кінці репортажу трохи не поклявся, що ворогом СУС-у я таки не є! І це після того, як на конгресі за ту пропозицію було подано всього шість голосів і адвокат Гуменюк серед тих шости піднятих рук мою руку мусів би пізнати, бо знає її вже шостий рік!

І справа тут не в Волинякові а в "Нових Днях", бо поки 'Нових Днів" не було, то Волиняк був дуже добрий для всього СУС-у і для Т. Гуменюка особисто.

Ну, й до яких пір отого бідного дипіста можна смикати?.. І чи то справді "Нові Дні" чиюсь межу переорали?

Академік Микола Холодний

Не так давно, в світовій пресі промайнула вістка про смерть академіка Миколу Григоровича Холодного (Див. "Н. Д.", ч. 41, стор. 30). Ми не маємо потрібних матеріялів для написання нарису про життя й діяльність його, тому покищо обмежимося кількома рядками й думками, щоби пригадати українському громадянству на еміграції про визначного вченого, відданого сина українського народу.

Пор академіка М. Холодного, ми в перше довідалися, або точніше, почули його ім'я, в роках 1923-1927, перебуваючи студентом спочатку Інституту Народного Господарства а пізніше Київського ветеринарно-зоотехнічного інституту. Згадували про академіка М. Холодного наші професори на лекціях, або семінарах із загально-біологічних дисциплін.

Ближче, ми пізнали академіка М. Холодного при таких обставинах: після закінчення високої школи, ми не мали можливості залишитися в Києві, при катедрі нашого інституту для наукової праці, хоч уже мали кілька видрукованих праць, а опинилися на границі Туреччини і Ірану з комісією для поборювання інфекційних хвороб. У службових справах ми часто відвідували Тбілісі, столицю Грузії, бо Санітарно-бактеріологічний інститут Міністерства охорони здоров'я Грузії був нашим центром.

Директором і науковим керівником цього інституту був проф. Ґеорґ Еліава, визначний бактеріолог, який тільки но повернувся з Парижу, з Інституту Пастера, де він перебував чотирнадцять років. При першій же розмові, як тільки проф. Ґ. Еліава довідався, що ми з України, розповів багато цікавого, в тому числі і про академіка М. Холодного. До речі, тут пригадаємо, що Ґ. Еліава, який цілих два роки працював у Пастерівському інституті з І. Мечніковим, і мав з ним інтимні розмови на різні теми, у тому числі й про Україну. Ґ. Еліава вчився в університеті в Одесі, а, як відомо, І. Мечніков теж довші роки працював в Одесі. Очевидно, що у них було багато спільних навіть знайомих. Отож, Ґ. Еліава переказав нам, що із слів І. Мечнікова він довідався, що Мечніков був у свій час Драгоманівцем, належав до Драгоманівського гуртка, замолоду приятелював з М. Лисенком і що увесь час, перебуваючи в Парижі, мріяв про повернення в Україну "щоб на рідній землі скласти свої кістки."

Одного разу, при розмові про Україну, Ґ. Еліава,

як завше, з захопленням сказав: "Ваша Україна така багата природою, що не лише родить найкращі плоди землі, а й знаменитих людей, таких як Мечніков, Заболотний, Виноградський, Браунер, Холодний та інші, Ви маєте бути щасливими й гордими, що мали колись і маєте тепер таких визначних біологів. Особливо тепер уславився М. Холодний своїми дослідами над сірководневими бактеріями". При тих словах, він передав нам до рук товстелезну книгу в німецькій мові. Виявилося, що то була монографія Холодного, тільки но видана німецьким видавництвом. Переглядаючи книгу і розглядаючи численні ілюстрації, ми вислухали пояснення Ґ. Еліави окремих місць праці. З того вперше довідалися про М. Холодного як глибокого дослідника, що на протязі порівняно короткого часу надзвичайно докладно вивчив і встановив, зовсім досі невідомі процеси з біології сірководних бактерій. Ми попросили книжку М. Холодного на деякий час, щоб ґрунтовніше з нею познайомитися. Після того, ми переконалися, що в особі М. Холодного, як Україна, так і світова наука мають справді геніяльного дослідника, що в майбутньому багато ще дасть для біології. Від того часу ми почали старанно збірати праці М. Холодного і цікавитися його науковим прогресом. Друга зустріч наша з М. Холодним уже відбулася в Києві і при таких обставинах. Перебуваючи в 1930 році в Києві в науковім відрядженню до Інституту Мікробіології і Епідеміології ім. Заболотного (при Академії наук), ми скористали з того, що М. Холодний був співробітником цього ж інституту, і вирішили з ним познайомитися особисто. Зустрівши його на одній з конференцій інституту, ми попросили дозволу відвідати його в лябораторії, на що він дуже радо погодився і таки в цей день ми мали приємність розмовляти з ним кілька годин, як кажуть, сам-на-сам. Розповідав М. Холодний про свої нові досліди над ґрунтовими бактеріями, про які, до речі сказати, ми уже трохи знали, бо як уже згадували, ще від 1928 року збірали його праці. Ми не будемо переповідати нашої розмови з М. Холодним, а лише скажемо, що навантаживши нас своїми найновішими працями, він обіцяв на майбутнє висилати нам усі свої друковані праці безпосередньо нам додому.

Як підсумок цієї нашої рефлексії на смерть М. Холодного, ми хочемо сказати про одну його теорію, як він її обґрунтовує і доводить.

М. Холодний створив теорію, що хоч перші живі істоти появились у воді, але тепер їх прототипів треба шукати в землі. Він міркує так: живі істоти появились у воді, де була висока концентрація органічних сполук. крозуміло, що в океанах, або навіть у більших морських водозборах, така концентрація неможлива ні тоді, ні тепер, бо вода як середовище має свої закони, а один з них, так званий закон "самоочищення", згідно якого органічні речовини у воді окиснюються, мінералізуються. Лише в малих водозборах, може бути висока концентрація органічних сполук, і в таких умовах могли зародитися перші живі істоти. Через те, що такі водозбори малі, вони мусіли висихати, а живі істоти мусіли залишатися в намулі, а пізніше в ґрунті. Таким чином, процес ішов від води до ґрунту, а тому живі істоти згодом мусіли цілком пристосуватися до умов ґрунту, тим більше, що вони в ґрунті для життя знаходили всі поживні речовини. Так приблизно міркує М. Холодний, ставлячи теорію як робочу гіпотезу для розв'язання сучасній мікробіології.

Для розв'язання всякої проблеми, дуже важливою є застосування правильної методики, тому М. Холодний розробив дуже досконалі, а разом з тим прості методи для дослідження живих істот у ґрунті. Поки що їх є три, що носять у літературі ім'я М. Холодного. 1. „Метода обростання платівок". Суть її в тому, що звичайні предметові шкельця закопують у землю на досить довгий час. Після того, обережно виймають шкельця, фіксують мікроби, що "приросли" до них, фарбують і досліджують мікроскопом.

2. "Пророщування пилу з ґрунту". Для цього на поверхню шкельця насівають пилу з ґрунту, себто, сухого ґрунту, пересіяного через дрібненьке мідне ситечко. Таке шкельце вміщується у вогку акмеру і тут живі істоти, які були в ґрунті, проростають і виповнюють поверхню шкелка між окремими зернинками ґрунту. Такі препарати можна спостерегати в живому і фіксованому стані.

3. "Метода камер ґрунту". Суть її в тому, що між предметовим і покрівним шкельцем уміщують тоненький шар вогкої землі, у центрі якого є квадратове або кругле віконечко. Живі істоти, що є в ґрунті, розмножуються в ньому і проростають у вільне від землі віконечко, через яке їх уже можна спостерегати мікроскопом.

На підставі своїх дослідів за цими методами, М. Холодний 29 листопаду 1940 року на загальних зборах Академії наук у Києві зробив доповідь на тему: "Проблема первинних організмів у сучасній науці". Він доводив, що йому пощастило відшукати в ґрунті такі живі істоти, що їх з певністю можна віднести до первинних. Крім того, він дуже обережно припускав, що "в ґрунті є всі умови для можливого виникнення живих істот з живої неклітинної субстанції". Тепер проф.

Лепешинська у Москві підтвердила цю гіпотезу на іншому матеріялі — на жовтках яєць птахів. За це вона одержала всі, які тільки можливі там, нагороди.

Про перші спостереження М. Холодного навіть не згадується. Наш учений умер у злиднях, а його наукові праці не лише всі не побачили світу, а навіть не всі зібрані для видання.

Д-р Іван Розгін

Спогади про академіка М. Г. Холодного

За відсутністю будьяких біографічних чи то про наукову дількість акад. М. Г. Холодного даних, ми подаємо тут лише спогади про нього з почуття глибокої пошани та любови як до учителя та світової слави ученого. Мої спогади відносяться до часів 1921-1924 років коли я почав свої навчання ще 18 річним юнаком у Київському університеті. Це були часи коли навчання провадилось ще за старою вільною університетською системою і лише з 1924 року до програму були внесені додаткові обов'язкові політично-економічні дисципліни; більшість предметів викладалась тоді ще російською мовою і лише поступово почали професори переходити на викладання лекцій українською мовою. Це були часи, так би мовити, вільнодумства, коли було загальне захоплення диспутами на філософські, наукові, релігійні й політичні теми та проповідями на релігійні теми в Софіївському соборі. Часто в оперовому театрі, Університеті та інших установах провадились ці диспути людьми різних напрямків, поглядів, партій тощо. Це був переходовий період, коли на ґрунті старого появлялось і поступово набирало своїх прав ще неясне нове. Серед молодих студентів було багато також таких що студіювали до революції, починаючи з 1914 року і які не могли закінчити своє навчання своєчасно за війни та революції, тобто у той час учились люди різного віку, виховання й поглядів на життя.

Академік М. Г. Холодний у ті часи вже був видатним европейським ученим, який цілком віддався науковій праці, залишаючись осторонь від політично-словоблудної марнотратної стихії. Будучи самітним, він усе своє життя провів над дослідами в лябораторії. В особі академіка Холодного ми мали постать чудової, скромної та тактовної людини й видатного, зі світовою славою, ученого в галузі мікробіології. Він уперше відкрив залізобактерії. Працював також в напрямку вивчення природи гормонів у рослин, походження життя тощо.

Праці акад. М. Г. Холодного — це неперевершені зразки наукової творчости, працездатности та відданости науці; але найціннішим скарбом, як запорукою вищих наукових якостей людини, була його надзвичайна скромність.

Проф. Є. П. Сластененко